

חידון הארץ ומצוותיה ה-5

לימוד שבא מאהבה

| תוכן העניינים |

3	הקדמה
4	תקנון

מפתח הערכים

9	איגרת מחדשי היישוב היהודי מכפר יאסיף
11	אזורי גידול גפנים
13	אירוס
15	אפמיא
17	בוסר
21	בית נמר
23	בציר/ בצירה
27	גד השדה/ כוסבר
29	גמל
31	גרדי
33	הר צבועים
35	חבוש
37	החיד"א
39	מדרגות/ טראסות
43	סיקול
45	עוזרד
47	רבי זירא
49	שומרה
51	שועל
53	שמירת המצוות במרד בר כוכבא
55	הלכות כלאיים מתוך "הלכות הארץ" (לשלב הגמר של חידון הנשים)

כתיבה ועריכה: הרב דוד אייגנר
עריכת הלשון: אפרת אורנשטיין

בהוצאת מכון התורה והארץ

שבי - דרום (כפר דרום תונב"א)

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט: www.toraland.org.il

דוא"ל machon@toraland.org.il

הקדמה

בס"ד

סיון תשע"ט

למתמודדי חידון הארץ ומצוותיה

זכה דורנו לשוב לארץ קדשנו ותפארתנו, לאכול מפריה ולשבו מטובה. במשך דורות חלמו יהודים על אפשרות זאת, והנה אנחנו זוכים להנות מפירותיה הטובים של ארץ ישראל. אולם, מלבד הפירות המיוחדים שבארץ, אנו ב"ה זוכים גם לראות את כיצד החקלאות התפתחה בארץ, ומושגים רבים הלכתיים ומעשיים שלא הובנו בתקופות קודמות מתבארים לפנינו מתוך הכרת המציאות החקלאית, כמו כן גבולות הארץ שהיה מקצוע עלום במשניות הולך וקורם עור וגידים.

"מכון התורה והארץ" רואה לעצמו משימה להגביר את העיסוק במצוות התלויות בארץ, הן מבחינה ההלכה והן מבחינת המציאות. על כן יזם המכון את חידון המשניות להגדיל תורה ולהאדירה, להבין את המשניות ומושגיהן, וברוך ה' החידון נהפך למסורת ואנו ממשיכים בו גם בשנה זו.

חוברת זאת נותנת לפני הלומד ביאורי מושגים ארץ ישראליים מתוך המשנה. יהגו הלומדים בחוברת יקחו ממנה דעת ותבונה ויוסיפו להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

מכון התורה והארץ

| תקנון החידון |

רשאים להשתתף בחידון:

כל אדם מגיל 18 ומעלה, פרט למפורטים בהמשך.

אינם רשאים להשתתף בחידון:

עובדי מכון התורה והארץ ובני משפחותיהם, לרבות ספקים ונותני שירות חיצוניים הנמצאים בקשר עם מכון התורה והארץ החל בשנת 2019.

רשאים להשתתף המתמודדים בשלבים הראשון והשני בשנים הקודמות. **המתמודדים שעלו לשלב הסופי בשנים הקודמות רשאים גם כן להשתתף ולהיבחן בשני השלבים הראשונים בלבד, ללא קבלת מלגה.**

הרשמה:

תחילת ההרשמה היא בראש חודש תמוז תשע"ט והיא תתקיים עד חג הסוכות תש"פ. יש להירשם דרך אתר מכון התורה והארץ www.toroland.org.il או בטלפון 08-6847325. לא תתאפשר הרשמה מאוחרת.

באתר המכון תחת הכותרת "חידון הארץ ומצוותיה" ניתן למצוא דוגמאות לשאלונים מהשנים הקודמות, סרטים שונים שהוצגו למתמודדים, סרטוני החידונים הקודמים, טיפים, אפשרות לשאול ולהתייעץ, ועוד.

הגינות ושקיפות:

המשתתפים מתחייבים לנהוג בהגינות ובשקיפות ולהיבחן על סמך הידע האישי שלהם בלבד, בלא חומרי עזר ובלא סיוע של אנשים אחרים. מכון התורה והארץ רשאי לפסול מועמדים ומשתתפים שלא ינהגו בהגינות או יפרו את כללי התקנון.

סמכות השיפוט:

יובהר כי מכון התורה והארץ הוא היחיד שיש לו הסמכות לשפוט בכל סוגיה הקשורה לחידון ולזוכים בו. משתתפי החידון מקבלים על עצמם את סמכות המכון ומתחייבים שלא לערער על החלטת הוועדה הממינת והשופטים.

בחידון יתקיימו שני מסלולים נפרדים, מסלול לגברים ומסלול לנשים.

חומרי הלימוד:

מסלול גברים

- בשלב המיון הראשון: חומרי הלימוד הם משניות מסכתות ביכורים ומעשר שני עם פירוש קהתי, וכן **עשרת** המושגים הראשונים מחוברת המושגים ארץ-ישראליים. **מבחן זה יהיה מקוון.**
- בשלב המיון השני: היקף המשניות והמושגים הנדרשים יעלה ויכלול את מסכתות ביכורים,

מסלול נשים: מבחן המיון יתקיים באמצעותו של חודש כסלו, מבחן זה יהיה מקוון.

החידון הפומבי : יתקיים במהלך חודש שבט, לחידון הפומבי תעלינה זו המתמודדים שצברו את סך הניקוד הגבוה ביותר במבחן המיון.

שלבי החידון הפומבי:

יתקיים יום היערכות לחידון הפומבי, ההשתתפות בחידון הפומבי כרוכה בהגעה ליום היערכות זה.

החידון יתקיים בתחילת חודש שבט, תאריך מדויק ומקום יימסרו למשתתפות.

- בחידון יהיו ארבעה מחזורי שאלות.
- בסיומו של החידון יוכתרו זוכה וסגנית.

פרסים:

גברים

- עד עשרת המצטיינים במבחן המיון הראשון יזכו במלגה על סך 500 ₪.
- שנים עשר המצטיינים במבחן המיון השני יזכו במלגה על סך 1000 ₪ ויעפילו לשלב הפומבי של חידון הארץ ומצוותיה. קבלת המלגה מותנה בהשתתפות בפועל בחידון הפומבי.
- הפרס הראשון בחידון הפומבי: מלגה על סך 10,000 ₪. מלגה זו כוללת גם את המלגה של השלב השני.
- הפרס השני בחידון הפומבי: מלגה על סך 3000 ₪ שכוללת גם את המלגה של השלב השני, או מלגה של 1000 ₪ מהשלב השני וחופשה זוגית.

נשים

- עד שנים עשר המצטיינות במבחן המיון יזכו במלגה על סך 500 ₪ ויעפילו לשלב הפומבי של חידון הארץ ומצוותיה. קבלת המלגה מותנה בהשתתפות בפועל בחידון הפומבי.
- הפרס הראשון בחידון הפומבי: מלגה על סך 10,000 ₪. מלגה זו כוללת גם את המלגה של השלב השני.
- הפרס השני בחידון הפומבי: מלגה על סך 3000 ₪ שכוללת גם את המלגה של השלב השני, או מלגה של 500 ₪ מהשלב השני וחופשה זוגית.

חריגות מן התקנון: הנהלת החידון מוסמכת לאשר בעת הצורך חריגות מן ההנחיות שבתקנון זה.

מפתח הערכים

איגרת מחדשי היישוב היהודי בכפר יאסיף

- איגרת משנת תק"ז

כפר יאסיף, השוכן במרחק כ-9 קילומטרים מעכו, הוא מקום יישוב יהודי קדמון, כפי שמעידים שרידי עתיקות שמצויים בו. היישוב ככל הנראה יושב וננטש במהלך השנים. בחלק ניכר מתקופות אלו ישבו בו גם יהודים. בשל הימצאותו קרוב לעיר עכו מכיוון דרום, רבים מתושבי עכו נקברו בכפר יאסיף, בשל חששם שעכו היא מחוץ לגבולות עולי בבל, ואילו כפר יאסיף הוא בגבולות אלו. כך למשל הרמח"ל נקבר בכפר יאסיף ולא בעכו, אף שמרכז חייו בארץ היה בעכו.

בזמן שלטונו של השיח' טאהר אל עמאר, ששלט על הגליל באמצעה של המאה השמונה-עשרה, חודש גם היישוב היהודי בכפר יאסיף. אגב, באיגרת ששלחו תושבי כפר יאסיף, נקרא שיח' זה בשם הש"ר השור"ר, על משקל נגד ל"צר הצורר". טאהר אל עמאר אף עודד את ההתיישבות בגליל, כדבריו: "צאו מתחת גוש עפר תחתית, וקומו צאו אל ארץ חמדה, ההר חמד אלוהים, לשבתו מן העולם ועד העולם מהרו ועלו אל ארץ אבותיכם שבו שחרוה בשם ה' בבתי כנסיות ובתי מדרשות... הנה קול מבשר מהרה יבוא ונשמע קול: שמחי עדינה. הנה מלך יבוא כי פקד ה' את עמו, שה פזורה ישראל נושע בה' תשועת עולמים, ונפוצות יאודה יקבץ וינטלם וינשאם כל ימי עולם..." הוא אף התחייב שכל מי שיבוא להתגורר בכפר, יקבל סכום כסף (שלושה זהובים) במשך שנה אחת.

מחדשי היישוב היו ככל הנראה יהודים תושבי צפת, והם תיארו את המצב בגליל כך: "והיא מר לה זה ימים רבים לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, כי זה חמש שנים והרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו יאכלו, ונהפכו כל פנים לירקון". מגפת הדבר עשתה שמות בארץ, ואילו בכפר זה, בעל האוויר הצח, הייתה "חרות ממלאך המוות". בכפר זה אף הייתה "חירות משעבוד מלכויות", בשל קרבתו לעכו שבה ישבו הקונסולים השונים של מדינות אירופה. ככל הנראה הסיבה לשממונו של הגליל באותן שנים היא מסע כיבושיו של טאהר שכבש את עכו בשנת תק"ג (1743), מלחמה שיצרה מטבע הדברים אי-ודאות אזורית.

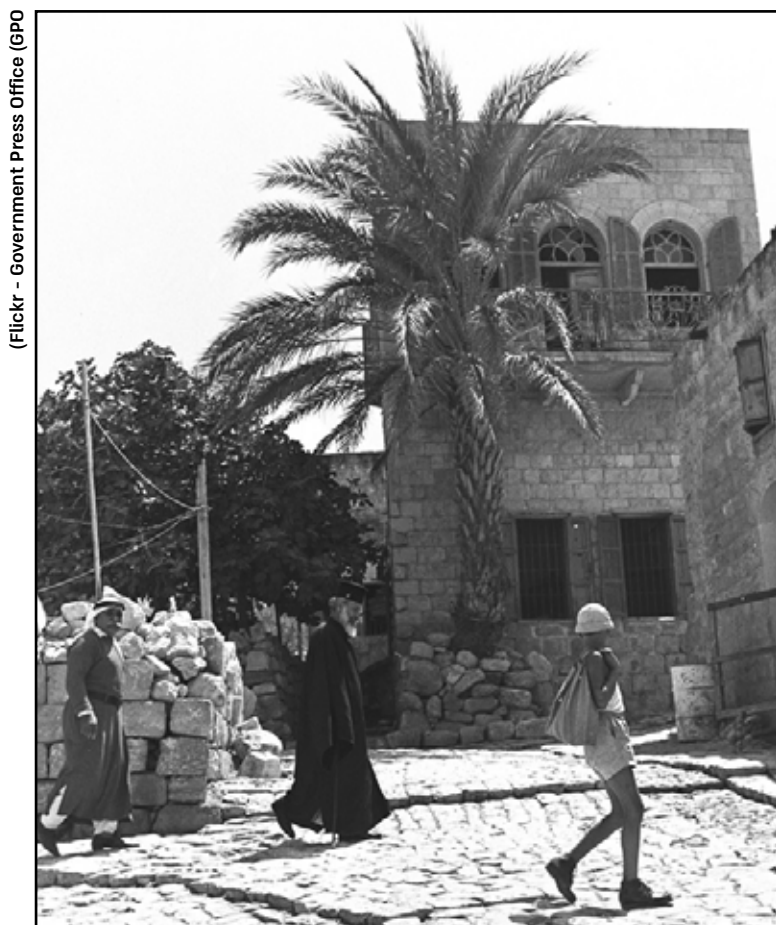
המתיישבים בנו בכפר בית מדרש והתחילו בבניין בית כנסת. משראו שלא יוכלו לקיים את היישוב הצעיר בכוחות עצמם, שלחו את המייסד העיקרי ר' שלמה עבאדי לתפוצות הגולה ובידו איגרת, כדי לאסוף תרומות ולקבוע "נדבה חדשה" לטובת כפר יאסיף, נוסף על הנדבות הקיימות לערי הקודש.

מלבד בקשת הכספים, ניתן למצוא באיגרת זו מאפיינים ייחודיים לתושבי כפר יאסיף ועדויות על מצב הגליל באותו זמן.

ההתיישבות בכפר יאסיף הייתה חדשנית באופייה - הייתה זו התיישבות כפרית, והכותבים לא רק מבקשים תרומת כסף כדי לסיים את בניית בית הכנסת ובית המדרש שהם החלו לבנות, אלא אף קוראים לעלייה לארץ ולהתיישבות בכפר: "הנה משמיעים במחנה קודשיכם ולהודיע לרום מעלתם הרמה כמה חביבה המצווה בשעתה, אין ערוך אליה לקומם ולרומם משכן אבותינו, שכינה שרויה ה' צדיק בקרבה ועליון יתן קולו: מי האיש החפץ לגור בארץ במקום הקדוש הנזכר, יעלה ויבוא ויטע אהלו אפדנו לשבת על האדמה בהיות ספק בידו וישב שם ואכל וחי לעולם".

כותבי האיגרת אף מתארים כך את מקומם: "נכנס בכי טוב על דבר הארץ שראייתה טובה, מקום אשר בחר לו יה הלוא היא כפר יאסיב וכל גבולה לעלות זכרונה קמי שמיא, לשכן שמו שם כאשר בתחילה, הדרי ארעא בחזקת מארי קמא [בחזקת בעליה הראשונים] לאחוזת עולם".

ההתיישבות היהודית בכפר נמשכה ככל הנראה עד אמצע המאה התשע-עשרה, תקופת הכיבוש המצרי והמרידות השונות במהלך המאה הזו.

כפר יאסיף בשנת 1963

אזורי גידול גפנים |

לשטח שבו נוטעים את הכרם ישנה השפעה ארוכת טווח על יכול הכרם: בגמרא למשל מובא שתושבי כנען "היו בקיאים בישובה של ארץ ישראל, שהיו אומרים מלוא קנה זה לזית, מלוא קנה זה לגפנים".

במשל הכרם בישעיהו בפרק ה' מובא שהכרם ניטע ב"קרן בן שמן". י. פליקס מבאר שקרן בן שמן היא פינה במדרגות ההרים שנפגשות בערוץ המנקז את עודפי המים לנחל שבעמק. חלקה זו קשה להכשרה מחד גיסא, אך מאידך גיסא הפוטנציאל החקלאי שלה רב.

במקורות חז"ל הוזכרו מקומות רבים שבהם גידלו את הגפנים, ואיכויות יין שונות שניתן להפיק בכל אזור גידול. כיום ניתן לזהות את רובם של המקומות האלו.

במקורות חז"ל מוצג היין כגידול אופייני במיוחד ליהודה, אך הוא היה מצוי גם באזורים אחרים. נחלתו של שבט יהודה בורכה ביכול רב של ענבים וביין משובח המופק מהם, וכך ברכם יעקב: "אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתונו, כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה". ענבים ניכרים בגודלם גודלו באזור חברון. לא הרחק מירושלים נמצא 'בית הכרם'. בשפלת יהודה נזכרו כרמי תמנתה ונחל שורק, 'השורקה' היא הגפן המשובחת שיינה אדום. גפנים גידלו גם באזורים הסמוכים ליהודה: בנאות המדבר שבאזור סדום, באדום, במזאב ובעמון הרבו לגדל גפנים. מפורסמות היו גפן 'שבמה' שבמזאב ו'אבל כרמים' שבעמון, אלו היו גפנים אפילות, שהן האחרונות להבשלה.

גידול הגפן היה נפוץ גם מצפון לירושלים. בנחלת שבט בנימין, המחולות בכרמי שילה הפכו לאירוע היסטורי של הצלת שבט בנימין מכליה. כרמים איכותיים גודלו גם בהרי שומרון ואפרים הצפוניים יותר. גם בחלקה הצפוני של הארץ, בעמק יזרעאל, גידלו גפנים, ובתוך כך נזכר 'כרם לנבות'.

בגליל היו הגפנים נפוצות פחות מן הזיתים, ולכן אמרו: "בגליל יין עדיף משמן". ביהודה היו בתחילה כרמי יין מרובים מאוד, אך במרוצת השנים נאמר: "בראשונה היו ענבים מרובות... ועכשיו אין ענבים מרובות".

בחז"ל מצוינים מקומות נוספים בהקשר לגפנים:

קרותים וטולים - היין האיכותי ביותר הגיע מ"קרותים והטולים", אלו מקומות שגידלו בהם גפנים. יש המזהים אותם כיום בכפרים קראות בני זיד וקראות בני חסן, הנקראים גם שתי הקראות - קראות בני חסן (קראוה א-תחתא) וקראות בני זיד (קראוה אלפוקא) באזור השומרון בימינו. י. בן-צבי מזהה

את המקום עם קראוה המוזכרת בספר "מלחמות היהודים" של יוסף בן מתתיהו. בשדות הכפר קראוות בני חסן מרוכזים שרידים עתיקים מן המרשימים בשומרון. מקומות נוספים המזהים עם מקומות אלו הם יישובים באזור הכנרת או באזור ים המלח.

בית לבן - איכות הענבים שגדלו בבית לבן הייתה מעט נמוכה יותר מאשר בקריתים והטולים. יש המזהים אותו עם הכפר לובאן הסמוך ליישוב בית אריה.

בית רימא בהר - איכות הענבים שגדלה במקום זה הייתה מעט נמוכה יותר. יש המזהים אותו בכפר בית רימא כיום.

לדעת י. שוורץ מדובר בכפר המצוי בבקעת הלבנון, שנקרא "כפר סאגאן". לדעת ש. קליין, מדובר בכפר סכני - סכנין.

כפר סגנה - ברור לנו מלשון המשנה כי מקומו של סגנה אינו בהר הגבוה, והוא מצוי באחת מבקעותיה של הארץ. יש שזיהו את כפר סגנה עם מקום יישוב הסמוך ליישוב ציפורי אשר בגליל התחתון, ויש שאמרו שאולי הוא בקעת סכנין, אשר גם היא בגליל התחתון. במידה וזיהוי זה מדויק, יין זה הוא תוצר ענבים שגדלו בהרי הגליל התחתון המתונים (200-300 מ'). היובש, הקרינה, איכות הקרקע, כמות המשקעים, החורף הקר והיכולות החקלאיות הברוכות הביאו לקבלת יין אדום, שני באיכותו.

אירוס

האירוס הוזכר פעם אחת בסדר זרעים, במשנת כלאיים ה, ח יחד עם הקיסוס ושושנת המלך. מלשון המשנה משמע שמדובר במיני זרעים שאינם כלאיים בכרם. אזכור נוסף הוא במסכת אהלות ח, א, שם נזכר כצמח שנחשב כאוהל, ומטמא את מה שתחתיו, וחוצץ בפני הטומאה. לדעת ר' דוסתאי בן יהודה בתוספתא כלאיים ג, יג, מין זה הוא מין דשאים, והוא אסור בכרם.

זהו מין שמתקיים גם בקיץ וגם בחורף, ואינו משמש באופן קבוע למאכל אדם, כפי שמבאר הרמב"ם בפירוש המשניות, אהלות ח, א.

בטעם הדבר שאינו כלאיים בכרם נחלקו הראשונים: יש הסוברים שמדובר במין זרעים, ולכן הוא אינו כלאיים בכרם, כדעת הרמב"ם בהלכות כלאיים ה, יט. לעומתם יש הסוברים שמדובר במין שלא מקיימים בדרך כלל בכרם, כדעת הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם.

פוסקי זמננו דנו בשאלת איסור נענע בכרם אם נענע של ימינו היא האירוס שהוזכר במשנה ולכן אם מותר לקיימה בכרם.

יש לציין כי המושג "אירוס" הוזכר בבבלי סוטה מט, ב באזכורים נוספים, אולם שם מדובר בכלי נגינה.

זיהויו של האירוס

בזיהויו של האירוס הובאו מספר רב של מקורות:

בירושלמי כלאיים ה, ח הובא שהאירוס הוא "אירסיה".

הרמב"ם מתרגם את האירוס כ"סיסנבר ומדובר בצמח הדנדנה שעליה רחבים"; לדעת הרב קאפח מדובר בסוג מנטה; לדעת ז. עמר מדובר כנראה במין נענע ריחנית או במין ממיני משפחת השפתניים. אחד המאפיינים של משפחה זו הוא היותם של העלים וחלקי הצמח האחרים, פרחים וגבעולים, מכוסים שערות בלוטיות שהתאים שלהן מכילים שמן אתרי בעל ריח חריף. הריח מורגש ביותר כאשר ממוללים את העלים ושוברים את תאי השערות הבלוטיות.

בספר ה"ערוך" לרבי נתן מרומי הובאו שני זיהויים, שנזכרו גם כן בריב"מ"ץ, הר"ש והרא"ש:

1. צמח בעל עלים רחבים - "סוסימברו". מדובר ב"מיני מקרחת שמימין בתבשיל", ככל הנראה

אחד ממיני התודרה, *Sisymbrium* - צמח ממשפחת המצליבים. בארץ יש כ-7 מינים לצמח זה.

2. מין עשב, "וכשמזריע מקיש הזרע כמין זוג". ככל הנראה מדובר באחד ממיני האירוס - צמחים בעלי קנה שורש או בצל.

בקרב חוקרי זמננו, פליקס מזהה את האירוס כ-*Iris*-וכותב שהכוונה היא למינים שמקני שורשיהם ניתן להפיק בושם, כגון אירוס גרמני, פלורנטי וחיוור. מינים אלו קרויים בסורית ובערבית "שושן ברא". וכך מזהה גם כן מ. כסלו

אפמיא

אפמיא הוזכרה במשנה חלה ד, יא, כמקום שממנו הביאו ביכורים, ומדובר בעיר שהגדרתה ההלכתית היא חלק מסוריה: "אריסטון הביא בכוריו מאפמיא וקבלו ממנו, מפני שאמרו: הקונה בסוריה כקונה בפרוור שבירושלים".

בגמרא בקידושין צוין שהיו שתי ערים הסמוכות זו לזו בשם זה, אפמיא עילית ואפמיא תחתית. המרחק ביניהן היה פרסה אחת בלבד, אך אחת מהן הוגדרה כחלק מבבל לעניין יוחסין, ואילו האחרת הוגדרה כחוץ לארץ לעניין יוחסין. הגמרא מציינת כי אפילו אש לא השאילו תושבי הערים אלה מאלה.

אחד הזיהויים לעיר זו הוא העיר Apamea בסוריה כיום.

עיר זו שוכנת על גדות נהר אורנטוס. ראשיתו של נהר זה בבקעת הלבנון, בסמוך לנהר הליטני, ומוצאו לים התיכון הוא בגבול סוריה-טורקיה של ימינו, סמוך לעיר אנטקיה - אנטיוכיה. כיוון זרימתו הוא מדרום לצפון (בשונה מרוב הנהרות שכיוון זרימתם הוא מצפון לדרום). בספרו תבואות הארץ מציין ר' י. שוורץ כי בשל העובדה שכיוון זרימתו שונה מזה של הנהרות הרגילים, הוא נקרא "אלעזי", כלומר "העז".

בתרגום יונתן מובא על הפסוק: "והתאויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה" ששפם היא אפמיא, ואם כן מדובר בנקודת הגבול הצפון-מזרחי של ארץ ישראל.

סמוך לאתר הארכיאולוגי שמזוהה כאפמיא ישנו אגם אפמיא, וייתכן כי זהו "ימא דאפמיא" שהובא בירושלמי (כלאים ט, ג) כאחד משבע הימות שסובבות את ארץ ישראל. ואכן לדעת ה"כפתור ופרח" רצועת ההרים הסמוכה לשפך נהר האורנטוס מזוהה כ"הרי אמנה", שמהווים את הגבול הצפוני של ארץ ישראל.

אפמיא הייתה מקום ריכוז גדול לצבאות יוון בימי בית שני, ונתקיימה דורות רבים גם לאחר מכן.

אפמיא יושבת בבקעת נהר האורנטוס. מכיוון ששטח הניקוז שלו הוא גדול והוא מנקז שטחים הרריים רבים, אדמתו היא פורייה מאוד, ומשום כך מגדלים בבקעה זו בעיקר כותנה (הזקוקה למים רבים במהלך גידולה) וירקות שונים.

העיר מלאה שרידי בניינים ורחובות שנותרו מימי פריחתה בימי קדם, ובכללם גם שרידי בית-כנסת

מתקופת התלמוד. על אחת הכתובות שנקבעה ברצפת בית הכנסת, נמנו שמות התורמים ובני ביתם, וגם צוין תאריך תיקון הפסיפס, שהוא שנת 371, לאחר חורבן בית שני. בדרך לשער הצפוני נותרה שדרת עמודים, שמספרם מגיע לאלף ושמונה מאות, וביניהם רחוב שרוחבו ארבעים ושניים מטרים.

זיהוי נוסף לעיר אפמיא הוא באזור נהר החידקל, וייתכן שמדובר למעשה בכמה ערים בעלות אותו שם.

| בוסר |

בערבית: "חצרם" (=חוסרם).

הבוסר שהוזכר בהלכה הוא אחד משלבי התפתחות הענב, והגדרתו ענב שלא הבשיל. כיום משתמשים במושג זה כדי להגדיר טרום-הבשלה בכל הפירות.

הענב הוא ענבה, דהיינו פרי בעל ציפה בשרנית.

לאחר החנטה, בדומה לפירות רבים בעלי ציפה בשרנית, התפתחות הענב מחולקת לשלושה שלבים:

1. **שלב הבוסר:** השלב הראשון לאחר החנטה מתאפיין בעיקר בחלוקת תאים נמרצת אך ללא שינוי ניכר בנפח הפרי. בשלב זה מצטברים בענב בעיקר חומצות שונות וכן מרכיבים שונים הנותנים לפרי את תחושת העפיצות (יובש וחספוס בפה) בעודו בוסר. מרכיבים אלו מצויים בעיקר בקליפת הענב ובחיצונים. חומרים אלו מצויים בין גם בזמן ההבשלה (אם כי בשיעורים משתנים) ונותנים לו את טעמו המיוחד. בסיומו של שלב זה הגרעינים מגיעים לשיא גודלם.

2. **שלב הבוחל (verasion):** השלב השני מתאפיין בגדילה מהירה מאוד. התאים עצמם גדלים במידותיהם, קצב חלוקת התאים יורד וכן גדלים החללים הבין-תאיים, מתחילה עלייה ניכרת בכמות המיץ ובאחוז הסוכרים. בזנים הצבעוניים מופיע הצבע. בשלב זה מתרחש עיקר הצמיחה והגדילה של הפרי.

ישנם מקומות בעולם שבהם מפיקים מהענבים בשלב גידול זה חומץ שנקרא "ורז'ו", חומץ ענבי בוסר שנוצר מסחיטת ענבים לא בשלים ומצטיין בחמצמצות מתקתקה ועדינה יותר מזו של חומץ יין. בערבית חומץ זה נקרא חוסרום (ענבי בוסר בשפה הערבית), ותושבי אזור סוריה הגדולה (סוריה), לבנון וישראל של ימינו) נהגו להכין בעונת הקיץ מיץ חוסרום - חומץ לתיבול מיני מאכלים וסלטים, וחוסרום כבוש - ענבי בוסר משומרים במי מלח.

3. **שלב ההבשלה (Ripening):** השלב השלישי הוא גידול איטי והמשך צבירת הסוכרים עד להבשלה מלאה. לאחר ההבשלה, בשל התפרקות דופן התא, מתחיל תהליך ריקבון הפרי.

אזכורים במקרא: הבוסר מוזכר במקרא בכמה משלים, אחד מהם מופיע לאחר חטאו של האדם: "בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה, כי אם איש בעונו ימות, כל האדם האכל הבסר תקהינה שניו", ומשמעות הדבר היא שרק האדם החוטא, האוכל בוסר, הוא זה שייענש

הבוסר כחלק משלבי התפתחות הפרי: הסמדר הוא שלב ההתפתחות הראשון של הפרי, הבוסר הוא שלב הביניים, והשלב האחרון הוא שלב ההבשלה. מובא במשנה בגיטין ג, ח: "בשלשה פרקים בודקין את היין: בקדים של מוצאי החג, ובהוצאת סמדר, ובשעת כניסת מים בבוסר". שלבים אלו מציינים כמה תקופות שקיימים בהן חילופי מזג אוויר, שבגללם ייתכן שהיין מחמיץ. בתקופות אלה יש לבדוק את מצבו, על מנת שלא יפרישו ממנו מעשרות על יין טבל.

גודל הבוסר: ביחס לגודל הבוסר הובא בגמרא: "הוא בוסר הוא גירוע הוא פול הלבן". ההשוואה לפול הלבן היא מצד גודל הענב, ונחלקו הראשונים אם גודלם של ענבי הבוסר הוא כפול הלבן, או שפול הלבן גדול יותר מבוסר.

זיהויו של הפול הלבן אינו ברור, ואף קיימת שונות רבה בין המינים השונים של הלוביה והשעועית, שמזוהים כפול. אי לכך לא ניתן להגדיר את גודלו ההלכתי של הפול הלבן, אך ניתן להעריך שקוטרו הוא בין 5 ל-13 מ"מ, כקוטרם הממוצע של מיני השעועית והלוביה השונים.

כאמור, הגמרא ביארה "הוא בוסר הוא גירוע". בביאור הגירוע יש המבארים שמדובר בגרעיני הענב, כשהם נוצרים בענב, או כשניתן להבחין בהם. הגרעינים נקראו כך משום שהם פוגעים באיכות הפרי. ביאור נוסף למושג הגירוע נוגע לאיכות הענבים וצורתם - מדובר בענבים באיכות ירודה.

כניסת המים לפרי: בגמרא מבואר שהבוסר הוא השלב שבו מתחילים להיכנס מים לפרי. הסימן הוא שניתן לסחוט את הפרי ולהוציא את הנוזלים ממנו, או שניתן לכתוש את הענבים, להוסיף להם מים ולטבול מאכלים. לדעת פליקס שלב זה הוא שלב ההבשלה, והבאושים שהוזכרו במשנה מעשרות א, ב מתארים שלב התפתחות זה.

כאמור, בסיומו של שלב הבוסר (הבוטני) ובתחילתו של שלב ההבשלה, הגרעינים מסיימים את התפתחותם, ומתחילים להיכנס נוזלים וסוכרים לתוך הענב. אי לכך, מסתבר ששלב הבוסר שהוזכר בחז"ל הוא בפרק זמן זה.

הבוסר במצוות התלויות בארץ

ביכורים: נאמר בתורה "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה", ומכאן למדו חז"ל שיש להביא לביכורים רק פירות שהבשילו. נחלקו התנאים בירושלמי אם בצורך בהבשלה הוא רק לגבי הבאת הביכורים עצמם, אך ניתן להגדירם כביכורים (לקרוא להם שם) גם כשהם בוסר.

כלאי הכרם: בכלאי הכרם קיים כלל שהענבים מתקדשים רק כשניתן להגדירם כתבואה, שניתן להשתמש בהם אפילו באופן חלקי. אי לכך, לסוברים שגדלו של פול הלבן הוא גדול יותר מאשר הבוסר, כשהענבים הם רק בשלב הבוסר הם אינם נאסרים, אך אם שלב הבוסר זהה לפול הלבן, הענבים נאסרים כשהם בוסר.

נטע רבעי: פרי מתחייב בנטע רבעי רק כשהגיע לעונת המעשרות. לכן כשהפרי עדיין בוסר, לא חלות עליו המגבלות ביחס לשימושים השונים בפרי נטע רבעי.

עונת המעשרות: ניתן להפריש תרומות ומעשרות מהענבים רק לאחר שלב הבוסר. לפני שלב זה הענבים אינם חייבים בהפרשה, כיוון שהם עדיין לא נחשבים כפרי.

שביעית: בהלכות שביעית קיים כלל שאין להפסיד את פירות השביעית, ולכן אין לאוכלם לפני שהם ראויים לאכילה. השלב המוקדם ביותר שבו ניתן לאכול מהענבים הוא הבוסר. בשלב זה ניתן לאכול את הענבים רק בשדה ולא להכניסם לבית, כמובא במשנה שביעית ד, ח, מכיוון שיש כאלו שאוכלים את הענבים גם בשלב גידול זה, ולכן אין איבוד באופן אכילה זה. מאידך גיסא, החל משלב זה אסור לקצוץ את הגפן, מכיוון שבקציצה זו הוא מפסיד את הפירות.

| בציר/ בצירה (grape harvesting) |

כללי

בצירה היא קטיף הענבים מן הגפן באמצעות כלי או בתלישתם. ישנן פעולות רבות שנעשות בצמחים על מנת ליטול מהם את הפרי, ובצירה היא אחת מהן. למילה "בציר" ישנן שתי משמעויות: א. לקיטת הענבים מהגפנים. ב. הזמן שבוצרים בו את הענבים.

פרי הענבים הוא ענבה. הענבים מתפתחים בקבוצות המחוברות לשדרה מסתעפת, והן מהוות את האשכול. השדרה היא הציר של התפוחת, שעליו יושבים הפרחים או הפירות. שדרה זו מחוברת לזמורת הגפן. הענבים מחוברים לשדרה באמצעות עוקץ הפרח.

הבציר היה זמן שמחה, כפי שמובא במרד שמרד געל בן עבד באבימלך: "וַיֵּצְאוּ הַשָּׂדֶה וַיִּבְצְרוּ אֶת כֶּרְמֵיהֶם וַיִּדְּרוּ וַיַּעֲשׂוּ הַלֵּלִים וַיָּבֹאוּ בֵּית אֱלֹהֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׂתּוּ וַיִּקְלְלוּ אֶת אֲבִימֶלֶךְ", וכן ביארו את דברי הכהן המשיח ביציאה למלחמה: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חיללו", שהחילול הוא זמן שמחה, מלשון מחולות.

בזמן שבו עם ישראל יקיים את מצוות ה' כראוי, לא יספיקו לסיים את הדיש עד עונת הבציר, ולא יספיקו לסיים את הבציר עד תחילת עונת הזריעה, כפי שנאמר: "וְהָשִׁיג לָכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר וּבְצִיר יִשָּׂיג אֶת זֶרַע".

שיטות הבצירה

קיימות שתי שיטות לבצור את הענבים; בציר ידני ובציר מכני.

ענבי מאכל נבצרים תמיד בבצירה ידנית ולא בבצירה מכנית, כדי לשמור על הענבים שלמים עד שיווקם. ענבי יין לעומת זאת ניתן לבצור הן באופן ידני הן באופן מכני.

בציר ידני - הבוצר חותך את האשכול מהגפן באמצעות מזמרה ומעבירו למיכל האיסוף. ענבי מאכל מועברים למיון, אריזה ושיווק. ענבי יין מובאים ליקב ביחד עם השדרה, והפרדת הענבים מהשדרה נעשית בתחילת תהליך הכנת היין.

בציר מכני - בשנים האחרונות, בשל המחסור בכוח עבודה ובגלל עלותו הגבוהה, מתפתח ביתר שאת הצורך במיכון בכרם. חלק ממיכון זה הוא בצירת הענבים באמצעות "בוצרת". הבוצרת הופכת את עבודת הבציר לקלה וחסכונית ביותר.

בבציר זה, הבוצרת "רוכבת" מלמעלה על שורת הגפנים, בשני צדיה ישנם מוטות העשויים מסיליקון והם מכים בעדינות על גבי האשכול. הענבים נתלשים מהאשכול ומועברים למכל איסוף. ישנן בוצרות עם מכל איסוף עצמי, וישנן בוצרות שמעבירות את הענבים תוך כדי הבציר למכל איסוף חיצוני. כשמכלים אלו מתמלאים, הבוצר מרוקן אותם למכל גדול יותר ("גונדולה"), ומשם הם מועברים ליקב. בבוצרת קיים גם מפוח שמפריד את העלים מן הענבים באמצעות רוח.

בשל העובדה שהבצירה מתבצעת בהכאה על הענב, התירוש מתחיל ליזול מענבים רבים, וניתן למצוא בתחתית המכל פעמים רבות כמות ניכרת של תירוש, דבר המעלה דיון הלכתי לדין יין נסך.

תהליך הבציר

מהמקרא ומחז"ל הובא שישנם שני שלבים לבציר, כפי שמוכן מדבריו של גדעון: "הלא טוב עוללות אפרים מבציר אביעזר". הבציר הראשון הוא המרכזי, ולאחריו מותר לעניים להיכנס ולבצור את מה שנותר בכרם. מן התורה ישנן ארבע מתנות שהעניים מקבלים בכרם: לקט, שכחה, פאה ועוללות. לבד מעוללות, שאר המתנות יכולות להינתן רק לאחר הבציר של הבעלים.

כיום מתבצע בציר מכני פעם אחת בכרם, ואילו בבציר ידני ניתן לבצע "קטיפ סלקטיבי", בייחוד בענבי מאכל.

זמן הבציר

ישנם כמה גורמים שיש לקחת בחשבון לפני תחילת הבציר:

א. מטרת השימוש בענבים - הכלל המנחה הוא שכלל שהענב נמצא זמן רב יותר על העץ, כך עולה ריכוז הסוכר ביחס לשאר המרכיבים. הבציר לצורך ענבי מאכל הוא הבציר המוקדם ביותר, לאחריו בציר לצורך יינות שולחניים (יבשים), יינות מתוקים. הבצירה המאוחרת ביותר היא לצורך הצימוקים.

ב. עונות השנה - יש לוודא שדריכת הענבים ותסיסת היין תתבצענה בקיץ, ללא חשש מפני גשמים שירטיבו את היין.

המקור המוקדם יותר לזמנו של הבציר הוא 'לוח גזר', שבו מובא שזמן בצירת הענבים נקרא בימי קדם 'ירחו זָמֵר'. תיאור זה בשורה השישית, האחת לפני האחרונה בלוח זה, ומובן שזמן זה הוא לקראת סוף השנה.

ממקורות מתקופת המשנה עולה שהבציר נעשה לאחר קציר החיטים ולפני מסיק הזיתים.

במגילת המקדש (אחת מהמגילות שנמצאו במערות ים המלח) הוזכר מועד ביכורי התירוש, שחל חמישים יום אחרי מועד ביכורי החיטים וחמישים יום לפני מועד ביכורי היצהר.

כיום, זמן הבציר נקבע על פי הבשלת הענב, והוא נע בין החודשים אייר לתשרי (אפריל לאוקטובר). ישנם גורמים רבים המשפיעים על ההבשלה: הזן, כמות המשקעים, הטמפרטורה, עצם החשיפה לשמש, סוג הקרקע, ועוד.

זמן הבציר נקרא גם כן "שעת הגיתות".

שמיטה ויובל

מלאכת הבצירה היא אחת מארבע המלאכות שנאסרה עשייתן מן התורה בשביעית וביובל, כפי שנאמר: "ואת ענבי נזירך לא תבצור", ואם עבר ובצר - לוקה. אף שאיסור הבצירה נאמר בתורה על גפנים, חל איסור קטיף הפירות על כל סוגי האילנות.

ישנם שני אופנים שהוזכרו בפוסקים כבצירה האסורה בשביעית: א. בצירה כדרך הבוצרים, דהיינו עשיית המלאכה כפי שעושים אותה בכל שנה. ב. בצירה לעבודת האילן, דהיינו בצירת הפירות לצורך תיקונו של העץ, או בצירת חלק מהפירות לצורך הגדלת הפירות הנותרים על העץ.

לכן עשיית הפעולה באופן שונה מהאופן שבה היא נעשית בכל שנה, כגון בצירת כמות קטנה, שימוש בכלי שונה או בצירת כרם של הפקר, מותרת.

שבת, יום טוב וחול המועד

מלאכת הבצירה לא הוזכרה כאחת מל"ט המלאכות שנאסרה עשייתן בשבת, אך הובא בגמרא שכל מלאכה שמטרתה היא חיתוך הפרי מהעץ אסורה משום קוצר, ובצירה היא אחת ממלאכות אלו.

מתנות עניים: ישנן כמה מצוות המיוחדות לתהליך הבצירה בכרם. מצוות אלו הן חלק מ'מתנות עניים': **פאה:** יש להשאיר פאה בסוף בצירת הכרם.

פרט: יש להשאיר בכרם את הענבים שנפלו בשעת הבציר ומחמתו, ואין ללקטם.

עוללות: יש להשאיר בכרם את העוללות, עוללות אלו אשכולות ענבים בהם הענבים כולם מרוכזים על השדרה המרכזית שלו, ולא על ענפי משנה. חיוב זה הוא רק בהליך הבציר, ואין לעניים רשות לקחת את העוללות בזמן אחר.

גד השדה / כוסבר *Coriandrum sativum*

גד השדה (כוסברה) הוא צמח חד שנתי ממשפחת הסוככיים (*Apiaceae*). מהמאפיינים הבולטים של משפחה זו הם הריחות של העלים ולעיתים גם של הזרעים, ולכן רבים מהם תורבתו לצמחי תבלין או לירקות למאכל. גובהו של הצמח הוא 20-50 ס"מ. הכוסבר עשיר בוויטמינים K ו-A ובמינרלים ברזל ואשלגן.

הצמח גדל בשדות בור וכעשב שוטה בין גידולי החורף, והוא מצוי בחלקים רבים בארץ: הכרמל, שפלת החוף ועוד.

בחז"ל תוארו שני מינים של הכוסבר, אחד מהם מבית ואחד מהם בר, במשנה בכלאיים א, ב נלמד שכוסבר וכוסבר שדה אינם כלאיים זה בזה. הרמב"ם מבאר בפירוש המשניות שבמושג כוסבר הכוונה היא למין הגדל בגינה - מבית, ואילו כוסבר השדה גדל במדבר, והכוונה היא שהוא אינו מבית, ולמעשה מדובר באותו מין הגדל בהרים.

הכוסבר שגדל בהרים הוא מין שגדל בר, והוא נחשב להפקר, ולכן אין צורך לנהוג בו קדושת שביעית, ואין חובה להפריש ממנו תרומות ומעשרות, כמובא במשנה שביעית ט, א.

ישנם הסוברים שהתיאור בתורה למן - "והוא כזרע גד לבן" - מכוון לזרע הכוסבר.

ניתן ללמוד על אופן השימוש בכוסבר כצמח תבלין מהמשנה במעשרות ג, ט: "כוסבר שהיא זרועה בחצר מקרטם עלה עלה ואוכל", והכוונה היא שהאכילה ממנו היא בכמות קטנה בכל פעם.

הכוסבר הוזכר גם בין המאכלים המשפיעים על העובר, כמובא בגמרא בכתובות: "דאכלא כוסברתא הוו לה בני בשרני". ניתן להשתמש למאכל הן בזרעי הכוסבר (כוסבר שזרעו לזרע) הן בעליו (כוסבר שזרעו לירק). חיובם של העלים בתרומות ומעשרות תלוי במטרת השימוש בצמח.

במשנה הובא שהכוסבר שביהודה נחשב כחלק מה"קלין שבדמאי", ובירושלמי מובאר שהשימוש בכוסבר השתנה בין האזורים השונים בארץ: בעוד השימוש בכוסבר בגליל היה נרחב והיה צורך להפריש ממנו תרומות ומעשרות, השימוש בו ביהודה לא היה נרחב והכוסבר הוגדר הפקר. יש לציין כי במערות בר כוכבא נמצאו זרעים של גד השדה, ואף במערות קבורה קדומות במצרים.

הכוסבר הוזכר בפוסקים גם כמין שניתן לצאת בו ידי חובת "כרפס" בליל הסדר. מכיוון שהשימוש בו הוא רק לתבלין, יש הסוברים שברכתו היא "שהכול".

זיהוי הצמח: הכוסבר זוהה על ידי כל הפרשנים והחוקרים כמין "כוסברה" המוכר לנו כיום, בעוד כוסבר השדה וכוסבר המדבר זוהו כזן נוסף של הכוסברה, או כחיריים מצויים - צמח שדומה לכוסברה הן בצורתו הן בריחו.

גמל |

הגמל הוזכר בכמה הקשרים בסדר זרעים: כבעל חיים שאין לרתום אותו ביחד עם הלובדקים, כמובא במשנת כלאיים ח, ד, וכן בהקשר של מחלוקתם של רבי אליעזר וחכמים בשאלת איסור קיום קוצים בכרם, במשנת כלאיים ה, ח, וכפי שהובא בירושלמי במקום. לדעת רבי אליעזר אסור לקיים את הקוצים בכרם, מכיוון שבערביא יש המעוניינים בקוצים אלו לצורך האכלת גמליהם. משום כך לדעתו אין לקיים בכל הכרמים קוצים אלו, שהם מין שעומד לשימוש. אולם לדעת חכמים, קבוצה אחת של אנשים שמעוניינת בקיום מין זה או אחר אינה יכולה להשפיע על כל שאר העולם, ולכן קוצים אלו אינם נאסרים בכרם, אלא אם כן רוב העם שבאותו מקום יחליט שהוא גם כן מעוניין בשימוש בקוצים אלו.

בערך זה נדון במאפייני הגמל כפי שהוזכרו במשניות אלו: אכילת קוצים ונשיאת משאות.

הגמל הוא סוג ממשפחת הגמליים (Cameiidae). בסוג זה ישנם שני מינים: הגמל החד-דבשתי הגמל הדו-דבשתי. המין המצוי בישראל הוא גמל חד-דבשתי.

הגמל הוא בעל חיים מסדרת היונקים מעלי הגירה. קיבתו מורכבת משלוש קיבות (בשונה מבעלי חיים מעלי גירה אחרים שלהם ארבע קיבות, הגמל חסר את קיבת העלעלים - ההמסס). לרגליו אין פרסות אלא כריות עור שעליהן הוא דורך, לכן הוא אינו כשר לאכילה, כפי שנאמר בתורה: "את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפריס, טמא הוא לכם".

לגמל ישנן כמה תכונות מיוחדות המבדילות אותו משאר בעלי החיים, ומאפשרות לו להתמודד באופן ייחודי עם תנאי המדבר.

התאמתו כוללת:

- פרווה מתאימה שמתחלפת בין החורף והקיץ.
- מאגרי שומן ייחודיים (דבשות).
- מבנה רגל מיוחד הכולל רגליים גבוהות שמרחיקות אותו מהקרקע, כרית כף רגל שמונעת את שקיעתו בחול, ועוד.
- מבנה מיוחד של הפה: שפתיו, חיכו, לחייו ולשונו של הגמל מצופים בעור גלדני המאפשר

לו להתמודד בקלות עם אכילת קוצים מכל סוג שהוא. לגמל המבוגר זוג שיניים חותכות בלסת העליונה, זוג "שיני הזאב" המיוחדות למשפחת הגמליים ולא מצויות בקרב בעלי חיים צמחוניים בוגרים אחרים, להם יש רק שיניים טוחנות. עובדה זו מסבירה מדוע שיעור הוצאת עצים בשבת הוא כשיעור "פי גמל" - בשל היכולת של הגמל לאכול את העצים.

- היכולת לאחסן בקיבתו כמות רבה של מזון בזמן אכילה קצר, ואף מזון שאינו לעוס דיו. בתהליך העלאת הגירה הגמל מעלה את המזון מקיבתו ולועס את תכולת הקיבה כפי הצורך.

נשיאת משאות: הגמל הוזכר במספר מקומות בתורה כנושא משאות; אליעזר לקח עימו עשרה גמלים שנשא את "כל טוב אדוניו", רבקה ונערותיה רוכבות על הגמלים בחזרתו של אליעזר מחרן. יעקב נושא את משפחתו על הגמלים, חזאל נושא את "כל טוב משא דמשק" על ארבעים גמלים בשליחותו של בן הדד מלך ארם לאלישע הנביא, ועוד.

הודות לעמידותו הרבה בפני תנאי חום גבוה ויובש, הגמל משמש להובלת משא ולרכיבה באזורי מדבר. שימושיו מגוונים: לרכיבה, למשא, לעבודה, לייצור חלב, לבשר, לשער ולעור. למטרות תועלתיות שונות פותחו שתי קבוצות עיקריות: גמלי רכיבה וגמלי משא. איברי הגוף של גמל הרכיבה עדינים יותר והילוכו מהיר יותר. גמלי משא יכולים לשאת מטען של 200-350 ק"ג למרחק של 35 ק"מ ביממה.

במקורות רבים בחז"ל עולה כי הגמל הוא בעל החיים בעל הסיבולת הגבוהה ביותר, ובעל היכולת הטובה ביותר לשאת משאות. כך מובא למשל בגמרא בשבת לגבי נשיאת הפשתן על ידי הגמל, כתוב גם על אדם שלא הצליח להגיע לירושלים להקריב את קרבן פסח בשל ה"גמלים והקרונות" שעיקבו אותו בדרך, כך שמסתבר שהגמלים היו את כח העבודה המרכזי לנשיאת המשאות, ועוד. במשנתנו הובא שאין לרתום את הגמלים ללובדקים, וביארו הפרשנים שהלובדקים הם חמורים לובים גדולים שדומים לגמלים, ולמרות הדמיון ביניהם אין לרתום אותם זה לזה, כיוון שיש בכך משום איסור כלאיים.

גרדי

הגרדי הוזכר במשנה דמאי א, ד, בהקשר לכך שמוטל עליו לעשר את שמן הדמאי שהוא משתמש בו במהלך עבודתו, לעומת הסורק שפטור מזה.

הגרדי הוזכר גם במשנה בכלאים ט, י, שם נכתב שהאותות שהוא קושר בבגד אסורים משום כלאים. מטרת אותות אלו היא לסמן למי שיירך כל בגד שהוא תופר. תפירה זו נחשבת כחלק מהבגד לכל דבר, הגם שלאחר זמן מתירים אותה והיא אינה חשובה בעיני האורג, ובכל זאת אסור לעשותה צמר במקרה של בגד העשוי פשתן, ולהפך.

הביטוי "גרדי" לא הוזכר כלל בתנ"ך, אלא לראשונה במשנה. ככל הנראה מקורה של המילה גרדי הוא מיוונית: γέρδιος (gerdios).

הגרדי הוא אורג, כפי שמתרגם יונתן בן עוזיאל בכמה מקומות, בהם: שמות לה, לה, שם את המילה 'אֶרֶג' תרגם 'גֶרְדִי'. מדובר באדם שאורג את חוטי הצמר לבגדים.

הסורק לעומת זאת מטפל בצמר בשלבים הראשוניים שלו ומכין את הצמר הגולמי לשימוש בעזרת שימוש במסרק.

ההבדל להלכה בין סורק לאורג מובא בירושלמי, והוא נעוץ בהנאה הנובעת מהשימוש בשמן: השמן נבלע בסופו של דבר בגופו של האורג ולכן יש לו הנאה מכך, גם אם מטרת השימוש הראשונית שלו בשמן היא שאצבעותיו לא יינזקו בתהליך האריגה. לעומתו הסורק משתמש בשמן כדי לרכך את הצמר, ולכן עיקר הבליעה של השמן היא בצמר ולא בגופו של האדם, ולכן הוא פטור מהפרשה במקרה של שמן דמאי.

להבדל זה בין הסורק והאורג קיימת השלכה נוספת, והיא שימוש בשמן שקדוש בקדושת שביעית. בתוספתא (דמאי א, כט) מובא שמכיוון שמטרת סיכת האצבעות היא גם להנאת האדם, מותר לגרדי להשתמש לשם כך בשמן שקדוש בקדושת שביעית. לעומתו לסורק אסור להשתמש בשמן שקדוש בקדושת שביעית, מכיוון שההנאה היא רק בשימוש בצמר ולא בגופו של האדם.

אומנות האריגה נחשבה לאומנות פחותה, והאורגים ישבו במקום בזוי, כפי שמובא בתוספתא (עדויות א, ג): "אין לך אומנות ירודה אלא גרדי ואין לך מקום בזוי בירושלם כשער האשפות".

בין כלי האריגה שהוזכרו ישנה המסכת, שבה אמר שמשון לדלילה להשתמש כדי לארוג את מחלפות ראשו. עוד נזכרו בין היתר מסמר, חבל וקנה. חז"ל דנו במשמעויות הלכתיות שונות של כלים אלו, למשל בקבלת טומאה, בהוצאתם בשבת, בהגדרת איסור קושר בשבת ועוד.

חבוש - אספרגל (פריש) *Cydonia oblonga*

משפחה: ורדיים (Rosaceae)

החבוש, או בשמותיו האחרים - אספרגל ופריש - הוזכר בכמה משניות בסדר זרעים; בכלאיים א ד כמין שאינו כלאיים עם העוזרדים, וכן במעשרות, א, ג לדיני קביעת עונת המעשרות בו: "האגסים והקרוסטומלין והפרישים והעוזרדים משיקרחו וכל הלבנים משיקרחו" וכו'. אגב אזכורים אלו ניתן ללמוד שהחבוש "קרוב משפחה" של התפוחים והאגסים.

העץ נקרא חבוש מוארך - אֶסְפְּרָגֶל, או בשמו העממי חבוש. הוא גדל עד לגובה של 5-6 מטר ולרוחב של 4-5 מטר. העץ דו-פסיגי ממשפחת הוורדיים. העלים של החבוש מכוסים בפלומה צפופה של שערות לבנות. הפרחים פורחים באביב, אחרי הבלבול, וצבעם לבן או ורוד. צבע הפרי טרם ההבשלה ירוק, ועליו פלומה אפורה-לבנה אשר רובה (אבל לא כולה) נושרת בטרם הפרי מבשיל, כפי שמובא במשנה מעשרות א, ג. הפריש הוא ככל הנראה שם נוסף לחבוש, ובמקרה זה המונח "יקרחו" כוונתו לנשירת השערות העוטפות אותו. פירוש אחר - שיעשה 'בהרות לבנות', היינו כתמים בהירים בצבע הפרי. גודל הפרי כגודל תפוח, אך הוא מעט יותר מוארך ומחוספס. הבשלת הפרי היא בסוף עונת הסתיו, אז משנה הפרי צבעו לצהוב, וציפתו קשה ובעלת ניחוח אופייני. גם בעת הבשלת הפרי הוא אינו עסיסי, בדרך כלל קשה למאכל כפרי טרי, טעמו לעיתים מריר או עפיץ. העלים פשוטים ומסודרים לסירוגין. החבוש נזכר בין הפירות שריחם טוב.

זיהוי הפרי: החבוש אינו נזכר במקרא, אך במקורות חז"ל נזכר החבוש במספר שמות: פריש, עובש, חבושא ואספרגל. רבי יונה ציין: "ולמה נקרא שמן פרישין שאין לך מין אילן פריש לקדרה אלא מין זה בלבד", ואכן פרי זה נאכל בדרך כלל רק לאחר בישול או אפייה.

פליקס מבאר שאף על פי שהגודל של העוזר ושל החבוש שונה מאוד, מכל מקום בצורת הפרי יש דמיון, וחז"ל החשיבו את החבוש כפיתוח של העוזר, או את העוזר כחבוש ש"הזנה". הוא הביא סיוע לזה מהעובדה שמרכיבים גם היום את החבוש על עוזר.

שמו הלטיני והמדעי של החבוש הוא "סידוניה" (*Cydonia*), ומקורו כנראה ביוונית. סידוניה הוא השם הקדום של העיר חאניה השוכנת באי כרתים. ייתכן כי השם חבוש נוצר בגלל המעטה הפלומתי שנראה כ"חובש" את הפרי (בדומה ל"חבוש בבית האסורים").

ביות: חבוש (*Cydonia oblonga*) הוא המין היחיד בסוג חבוש (*Cydonia*). העץ נשיר וקטן, והוא גדל באזורים חמים וממוזגים. מקור העץ בדרום-מערב אסיה, בצפון פרס, מערב טורקמניסטן

ובאזור הקווקז. יש אומרים כי אחד מאבותיו של החבוש הוא העוזרר, שגם הוא ממשפחת הוורדיים והוא גדל בארץ כחלק מהחורש הים-תיכוני. ביותו של עץ החבוש היה ככל הנראה בסוף התקופה הכלקוליתית או מעט אחר כך, והוא הקדים ככל הידוע את ביות התפוח. בתקופות מאוחרות יותר החבוש היה כבר פרי מוכר ונפוץ ברוב ארצות אגן הים התיכון. בייחוד הרבו לגדלו ביוון, שם נקרא בשם "תפוח צידון", שממנו נגזר שמו המדעי *Cydonia*. לא נמצאו שרידים של חבוש בחפירות ארכיאולוגיות, שנערכו בארץ, אך מקורות כתובים

מצביעים על כך שככל הנראה החל מהתקופה ההלניסטית החלו לגדלו כעץ פרי בין עצי המטע הארץ-ישראלי. בתקופה זו הגיע החבוש גם ליוון ולרומא, ומשם התפשט ליתר ארצות הים התיכון.

דרכי הגידול: העץ אינו גבוה, ושורשיו רדודים ומתפשטים לרוחב. עלי החבוש מעוגלים בצעירותם ושעירים. פקעות הפרי מתפתחות בקצוות הענפים החד-שנתיים. הפרי הוא ענבה מדומה, שעירה בעלת צורה תפוחית. בעצי החבוש משתמשים ככנה ומרכיבים עליהם עצי פרי אחרים ממשפחת הוורדיים, בדרך כלל תפוחים ואגסים.

רוב סוגי חבושי התרבות קשים, חמוצים ומרירים מכדי לאוכלם נאים, אלא אם מקפידים ומפשירים אותם קודם האכילה. לאחר הסרת קליפתו של הפרי ניתן לצלותו, לאפותו או לבשלו. לאחר הבישול הופך צבע ציפתו של החבוש לכתום כהה עד ארגמן.

יש שנהגו לאכול חבוש בליל ראש השנה, ויש שנהגו לברך עליו שהחיינו בליל יום טוב שני של ר"ה. אצל תימנים נהגו לאכול חבוש בסיום יום הכיפורים אחרי הבדלה לפני קידוש לבנה, וכתבו בטעם הדבר הוא שהחבוש גורם לשמחה.

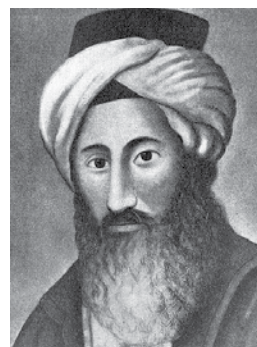
כלאיים: מובא במשנה כלאיים א, ד ש"האגסים והקרטומלין והפרישים והעוזרדים אינם כלאים זה בזה". האמוראים נחלקו אם כל ארבעת המינים שנאמרו במשנה אינם כלאיים זה בזה, או שמא הכוונה לכל זוג בפני עצמו. להלכה נפסק שכל זוג בפני עצמו, ולכן פריש ועוזרד אינם כלאיים זה בזה, אך עם שאר המינים הם כלאיים. כיום מצויה הרכבה של אגס על גבי חבוש, והרכבה זו אסורה.

עונת המעשרות: במשנה במעשרות א, ג מובא הזמן שממנו ואילך מתחייב הפרי במעשר - "הקרטומלין... משיקריחו". בירושלמי מובא "משיעשו קרחות קרחות לבנות". שלב זה הוא "משיהא בהן בהרות לבנות, וזה נעשה בהן כשתסור הכישות מעליהן לפיכך אמר משיקרחו, נגזר מן קרחת שהיא נשירת השערות מן הראש". תיאור זה מתאים לחבוש שבתחילת גידולו מכוסה בפלומה שנושרת עם גידולו, ומשלב זה חייב במעשרות. יש שביארו שהכוונה היא כאשר מופיעים על הפרי כתמים בהירים.

החיד"א - רבי חיים יוסף דוד אזולאי

רבי חיים יוסף דוד אזולאי נולד בירושלים בשנת תפ"ז (1727) ונפטר בליוורנו בי"א אדר תקס"ו (1806). אביו זקנו הוא רבי אברהם אזולאי, מחבר הספר "חסד לאברהם" שגר בחברון. רבו המובהק היה ר' יונה נבון, מחכמי ירושלים, מחבר ספר השו"ת החשוב "נחפה בכסף", החיד"א שימש גם את ר' יצחק הכהן רפפורט בעל ספר "בתי כהונה". יותר מכל רבותיו מביא החיד"א שמועות דווקא ממי שהיה בירושלים רק תקופה קצרה ביותר: ר' חיים בן עטר, בעל 'אור החיים' על התורה, שעלה לירושלים ממרוקו, הקים בית מדרש בשם 'כנסת ישראל' ונפטר שנה לאחר עלייתו.

החיד"א נתמנה פעמים מספר לשד"ר בערי אירופה. בשנת 1781 יצא בשלישית כשליח וקבע דירתו בליוורנו, ומשם השגיח על עסקי שולחיו. בעיר זו נפטר ונקבר.

החיד"א חקר את ספרות ישראל בדפוסים ובכתבי יד, וסיכם את ממצאיו בספר. היו לו קשרים עם גדולי הרבנים במקומות שעבר בהם. אף ששנים רבות עשה בנדודיו, הוא כתב קרוב למאה חיבורים, רבים מהם נדפסו בליוורנו בעת היותו שם.

בעת נדודיו בקהילות, נהג לתור אחרי ספרים נדירים וכתבי יד, קורא בהם ורושם בפנקסיו תיאור הספר או כתב היד ומעתיק חידושים שמצא בהם. את רשימותיו הכניס בספריו, במיוחד בספרו "שם הגדולים", ספר ביבליוגרפי שבו תיאור קצר של 1300 חכמים מימי הגאונים עד לימיו, ושל 2200 ספרים וכתבי יד, מהם ספרים וכתבי יד שאינם ידועים לנו היום אלא מחיבורו של החיד"א.

ספרי החידושים שלו על השו"ע ידועים מאוד, והם "ברכי יוסף" ו"שיירי ברכה". בפירושו למקרא שכתב על דרך הדרש והקבלה הוא מעתיק מפירושים קדמונים שמצא בכתבי יד ובספרים נדירים. ספר חשוב שכתב החיד"א ואינו מתחום הספרות התלמודית הוא ספרו "מעגל טוב", מעין יומן מסעותיו, דרכו ניתן להכיר אורח חיים ומנהגים בקהילות ישראל במאה השמונה-עשרה.

החיד"א נמשך לתורת הסוד, ולמד גם בישיבת המקובלים 'בית אל', שם קיבל תורה מפי אחד מגדולי

המקובלים שבכל הדורות, ר' שלום מזרחי שרעבי, המכונה הרש"ש הקדוש, שעיקר עיסוקו היה בביאור כוונות התפילה של תורת האר"י.

שליח דרבנן

בן 29 בלבד היה החיד"א כשנתבקש על-ידי קהילת חברון לצאת מטעמה לשליחות איסוף כספים בארצות הגולה. תכונות רבות של החיד"א הכשירוהו לשליחותו זו. הוא היה בעל חזות נאה ביותר, ומראהו האצילי העיד על גדלותו. הנהגתו הייתה בנימוס ובדרך ארץ, וכל חזותו אומרת כבוד. החיד"א ידע גם כמה שפות, ואלה הועילו לו במסעותיו.

את כספי השליחות שמר בנאמנות, וערך חשבון מפורט של הכנסות והוצאות. הוא סירב לקחת מנדיבי הגולה גמול כספי לעצמו. החיד"א סבר שמחובתם של בני הגולה לדאוג לקיומם של אחיהם שבארץ הקודש. בכבוד, באהבה ובכספים שהם תורמים לשליח מהארץ, סבר, הם נעשים שותפים למצוות יישובה. כשלא נהגו בו כבוד הראוי לשליח ארץ ישראל, כעס על כך החיד"א וכאב את ביזויה של ארץ ישראל, שהוא מייצגה. לעומת זאת, כשזכה לכבוד, הוא תלה זאת לא בזכותו אלא בזכותה של ארץ ישראל. גם כששמע באמסטרדם על הכבוד שרוחשים לו בצרפת, הוסיף: "לכבוד ארץ ישראל".

כותב ומדפיס

החיד"א כתב מספר עצום של ספרים, חלק גדול מהם תוך כדי נסיעותיו, כשהוא נעזר בזיכרון המופלג שניחן בו. החיד"א כתב כמה וכמה ספרים בהלכה: ספרי פסקים, שאלות ותשובות ופי' רושים. ספרו החשוב ביותר, שהקנה לו את מעמדו המרכזי כאחד מגדולי הפוסקים שקמו לעם ישראל, הוא ספרו הגדול 'ברכי יוסף', על ארבעת חלקי השולחן ערוך. כהשלמות לספר זה נדפסו הספרים 'שיורי ברכה' ו'מחזיק ברכה'. על החשיבות העצומה שייחס עולם התורה ל'ברכי יוסף' תעיד העובדה שעוד בחייו של החיד"א נדפסו קיצורים לספר זה.

ספרו שיצא לאור במספר הרב ביותר של מהדורות הוא הספר 'עבודת הקודש', אוסף של כמה חיבורים קטנים יותר. הספר הינו ספר מוסר והנהגות, והוא התקבל כאחד מספרי המוסר היסודיים של עם ישראל. לימים, כשר' ישראל ב"ק הקים בית דפוס בירושלים, הפך ספר זה לספר העברי הראשון שנדפס בעיר הקודש (בשנת תר"א, 1841).

הרב משה צוריאלי אומר כי לדעתו יש להעריך את פועלו של החיד"א בשלושה נושאים: א. יכולת האספנות שלו. הוא היה זכרן גדול, ואת כתבי היד המרובים שראה במסעותיו זכר ושיבץ בספריו. ב. נטייתו לקדושה ולחסידות. ג. סמכותו ההלכתית הנכבדה, שאפשר לדמותה לסמכות הגר"א, בן דורו, בפסיקה האשכנזית.

כמה פעמים רצה החיד"א לשוב לארץ, אך בכל פעם נתקל במכשול אחר. הוא נפטר כאמור באדר תקס"ו בליוורנו, ונקבר בה. לאחר פטירתו החליטה הנהגת הקהילה בליוורנו לבטל את חגיגות הפורים של אותה שנה. בשל היותו של החיד"א שליח ארץ ישראל שנפטר בגלות, נוצר הרצון להעלות את עצמותיו ארצה. החיד"א הועבר פעם אחת מקברו המקורי לקבר אחר בליוורנו, בימי מלחמת העולם השנייה, בהוראת השלטון הפשיסטי.

בפעם השנייה, הראשון לציון הרב יצחק ניסים זצ"ל הוא שפעל להעלאת עצמותיו של החיד"א ארצה. הוקמה ועדה ציבורית שבראשה עמד הנשיא דאז, יצחק בן צבי. ביום כ' באייר תש"ך (1960) נערכה קבורתו של החיד"א בירושלים, וקברו נמצא בכניסה להר המנוחות בגבעת שאול.

| מדרגות/ טרסות Terraces |

רקע מדעי

הגידול במדרגות חקלאיות (טרסות) הוא אופן גידול שמאפיין בעיקר את המזרח התיכון, אסיה ואמריקה הדרומית, בשל אופיים ההררי. אופן גידול זה נפוץ במיוחד באקלים ים-תיכוני, אם כי ניתן למוצאו גם באזורים צפוניים ודרומיים יותר לאזורים אלו. בארץ, שימוש במדרגות חקלאיות נפוץ בכל האזורים ההרריים, וכן בנגב. עיקר ריכוזן נמצא ביהודה ושומרון ובסובב ירושלים. במחקר הארכיאולוגי תופסות הטרסות מקום נכבד בהבנת תהליכים שונים שהתרחשו באותו אזור.

מבחינה היסטורית לא ברור מתי וכיצד החל ניצול הקרקע באופן זה. גם הסיבות לבניית טרסות נתונות במחלוקת, אך מסתבר כי הצורך בהן נובע ממבנהו המדרוני של ההר, הגורם בעת גשמים לסחף של הקרקע הפורייה אל עבר העמק השוכן למרגלות ההר. כתוצאה מכך נוצר קושי לגדל בהר צמחים בצורה אינטנסיבית. ייתכן אף כי לחצים דמוגרפיים והתיישבותיים שונים גרמו ליצירת חקלאות ההר. ממצאים שונים עולה כי גידול באופן זה נמשך כבר אלפי שנים, עד ימינו אלו, באזורים שבהם החקלאות היא בעיקר חקלאות מסורתית ולא תעשייתית.

המדרגות החקלאיות אפשרו לבני האדם ליישב אזורים דלילים בקרקע פורייה, והן הגדילו את השטח המאפשר חקלאות. המדרגות מאפשרות צבירת קרקע באזורים מדרוניים, הגברת כושר אגירת מים, ועוד.

יש ובניית המדרגות לא נעשתה מלכתחילה לשם שימוש כמדרגה חקלאית, אלא ליצירת מעין סכר לעצירת מי השיטפונות, ולאחר שהאגן הסמוך למדרגה התמלא באדמת סחף, החלו לנצל לשם גידולים חקלאיים. ייתכן גם שבתחילה השתמש החקלאי בגומחות טבעיות הקיימות בקרקע, ולאחר מכן שכלל אותן למדרגות, אך רובן של המדרגות נבנה לכתחילה לשם שימוש בהן לצרכים חקלאיים.

אופן בניית הטרסה: יש טרסות שנבנו על בסיס רצועת סלעים קיימים, ויש שנבנו על האדמה. לאבני הבנייה שימשו אבנים הפזורות בשטח, או כאלה שנחצבו לשם כך, וכן אבנים בשימוש משני שנלקחו מחורבות בסביבה הקרובה. ישנן טרסות שבהן חלקו החיצוני של הקיר בנוי מאבנים גדולות, ולעיבוי צידו הפנימי השתמשו באבנים קטנות יותר, על מנת למנוע התמוטטות, ויש שהקיר בנוי משכבת אבנים אחת בלבד. לאחר בניית הקיר היה צורך למלא את המרווח שנוצר בין הקיר למדרון באדמה שהובאה מן הגאיות ומערוצי הנחלים הזורמים באזור, ולעיתים השתמשו אף בשאריות

חציבת הקרקע. פעמים רבות, על מנת להרחיב את המדרגה, חצבו בהר, ואת החומר שנוצר בחציבה לקחו לבניית המדרגות. לא אחת ניתן למצוא כי הטרסות מקבילות לקווי בנייה קודמים להן, ולעיתים אף מבוססות עליהם. טווח גובהן נע ממטר אחד לערך עד לכדי 3 מטרים.

תחזוקת הטרסה: טרסה בנויה כך שהמים היורדים מן ההר ייכנסו אליה, ירוו אותה ויצאו ממנה בחלקה התחתון. לכן לבניית החלק התחתון משתמשים באבנים גסות יותר, על מנת שיהיו רווחים בין האבנים ומשם יצאו המים הנוותרים. ישנן טרסות רבות בשטח אשר מחזיקות זמן רב ללא תחזוקה. עם זאת, הגורמים לפגיעה בטרסות רבים, כגון: חשיפתן למזג האוויר ולנגרי מים השוטפים אותן, העיבוד החקלאי האינטנסיבי, מרעה, שורשי העצים, ועוד. חוקרים רבים מצינים כי טרסה שאינה מתוחזקת כראוי, או שנבנתה באופן לא מדויק, מתמוטטת במהרה, ועל החקלאי לתחזק אותה בכל שנה.

תיארוך בניית הטרסות בארץ: קיים קושי רב לתארך במדויק את זמן בנייתן של הטרסות. זאת בשל העובדה כי הן דורשות תחזוקה מתמדת, וייתכן כי אותה טרסה נהרסה ונבנתה פעמים רבות. עם זאת, טרסות רבות נמצאו באזורים שבהם ישנן עדויות לקיומו של יישוב לפני אלפי שנים. יש הסוברים שתחילתה של בניית הטרסות הייתה בתקופת הברונזה ונמשכה מאז במחזורים של כ-250-300 שנה, בד בבד עם שיפורים חקלאיים שונים. לעומתם יש הסוברים שעיקר בניית הטרסות היה באלף השנים האחרונות.

הגידולים בטרסות מימי קדם עם היום הם בעיקר גידולי מטעים מסורתיים, כגון זיתים וגפנים וכן דגנים שונים, בהם חיטה, שעורה ואורז.

דיון הלכתי

עיבוד ההרים לצרכים חקלאיים נחשב לעיבוד לא נוח, כפי שטוענים בני אפרים ומנשה כלפי יהושע. עם זאת, בשל סיבות שונות, העיבוד החקלאי בהר היה מוכר, כפי שמנבא ישעיהו: "וכל ההרים אשר במעדר יעדרון, לא תבוא שמה יראת שמיר ושית". בין שיטות העיבוד שהוזכרו כלולה שיטת "מדרגות", כפי שנאמר ביחזקאל: בזמן מלחמת גוג ומגוג יהיה רעש גדול, "ההרים יהרסו והמדרגות תיפולנה". ייתכן כי הקושי של ישראל לכבוש את שטחי העמק בזמן הכניסה לארץ תרם לצורך לעבד גם את שטחי ההר.

העיבוד החקלאי במדרגות הוזכר בחז"ל בכמה הקשרים: אופן עשייתן, הדרך להתייחס למדרגות הסמוכות זו לזו והגדרתן כיחידה חקלאית אחת או כיחידות חקלאיות שונות. נושאים אלה נזכרו בהלכות פאה, כלאים, שביעית ושבת, כפי שיפורט להלן.

הגדרת המדרגות

בהגדרת המדרגות נאמרו בראשונים הסברים מספר: א. ניצול מדרון ההר על ידי בניית גדר אבנים הבנויה באופן אנכי למדרון, ומילוי השטח שנוצר בין הגדר למדרון, עד מילוי שטח זה, כפי שמוכרות לנו הטרסות כיום. ב. מדרגות הנחצבות או הנבנות במורד ההר על מנת להקל על האדם להגיע למקור המים הנמצא בתחתית ההר, על מנת שלא יחליק ברדתו למקור המים. ג. מדרגות שנעשות כדי להקל על האדם להגיע לשדהו. ד. מבנה שנבנה סביב מקור המים, כדי לשמור מפני נטילת המים. ה. כעין סולם שנבנה בסמוך למגדל או תל שנבנה בתוך המטע, ושניתן למלאו עפר ולטעת שם עצים. ו. רכסים בשדה שניתן לטעת בהם עצים ז. תל משופע.

בניית המדרגה

אופן בניית המדרגה, כפי שהובא בחז"ל, הוא בניית קיר תמך תוך כדי שימוש באבנים המקומיות המצויות בשטח, מילוי החורים הקיימים בין האבנים, ולאחר מכן מילוי התווך שנוצר בין הקיר ובין ההר בעפר. המדרגה דורשת תחזוקה תמידית, ויש לחזקה לאחר תום עונת הגשמים, בשל העובדה כי סחף המים, עיבודי הקרקע ושורשי הצמחים גורמים לתזוזת הקרקע ולערעורו של הקיר. פריצת הגדרות גורמת לסחפת האדמה ולהריסת הצמחייה, נזק שיכול להיות בלתי הפיך למדרגה ולגידולים בה. תיקון המדרגה לאחר עונת הגשמים אינו מועיל לגידולי אותה שנה, והוא נועד רק לגידולי השנה העוקבת. גובה קיר התמך הגיע אף לגובה עשרה טפחים ויותר, כמובא למשל במשנה כלאיים ו, ב ופאה ב, ב. חז"ל דנו בשאלה כיצד להתייחס לקיר עצמו, אם הוא נחשב כיחידה בפני עצמה או בטל למדרגות שמעליו או מתחתיו. מתיאור המדרגות בחז"ל עולה כי פעמים רבות מדובר במכלול של מדרגות על גבי מדרון ההר.

השלכות הלכתיות

שביעית: במשנה שביעית ג, ח הובא שמותר לבנות את המדרגות על פי הגאיות בערב השביעית רק עד סוף עונת הגשמים, אך לאחר תום הגשמים בשביעית עצמה, הבנייה מותרת. יש המבארים שהאיסור בערב השביעית מחד גיסא, וההיתר בשביעית עצמה מאידך גיסא, נסובים סביב בניית הגדר עצמה, ויש הסוברים שמדובר במילוי התווך שבין הקיר ובין ההר בעפר.

לדעות אלו קיים טעם שונה לאיסור לבנות את המדרגות בשמיטה: לדעה הראשונה אין למלא את השטח שנוצר על ידי בניית הגדר בעפר, מפני שבכך הוא מכין אותה לזריעה, אולם מאידך גיסא מותר לבנות את הגדר עצמה, בכפוף למגבלות נטילת אבנים מן השדה בשמיטה. לדעה השנייה האיסור נובע מכך שהפעולה נראית כתיקון הקרקע לצורך השקיה ואסורה בשמיטה.

שבת: בניית המדרגות בשבת אסורה משום חורש.

פאה וכלאיים: בהלכות פאה קיים כלל לפיו יש להשאיר פאה מכל שדה בנפרד, והגדרתו של כרם היא שיש בו לפחות שתי שורות. כאמור, מתיאורים המובאים במשניות העוסקות בדינים אלו, מובן שהמדרגות נבנו כמכלול של מדרגות על גבי המדרון, ובגבהים משתנים של קיר התמך. התנאים דנו בהשלכות ההלכתיות לכך: באיזה מקרה ניתן לחשב שתי מדרגות, העליונה וזו שמתחת לה, כיחידת שדה אחת, ואיזה ניתן להשאיר פאה אחת משתי מדרגות אלו, ולחשב את שתי שורות הגפנים ככרם אחד; באיזה מקרה קיר התמך בנוי באופן כזה שיוצר הפרדה בין שתי המדרגות והן נחשבות כל שורה בפני עצמה, ויש להשאיר פאה מכל מדרגה בנפרד.

מקור הערך: אנציקלופדיה הלכתית חקלאית

סיקול

חקלאות ההר הקדומה התבססה בעיקר על ניצול מדרונות ההרים לשם עיבודם. לשם כך היה על החקלאי ליצור מדרגות (טרסות), למלא אותן בעפר ולזרוע או לנטוע בשטח שנוצר. שימוש מרכזי לשם בניית מדרגות אלו היה באבני המקום. פעולת ליקוט האבנים מהשדה לשם שימושים אלו היא "סיקול". ראה בהרחבה בערך "מדרגות/טרסות" בחוברת זו.

באתרים ארכיאולוגיים רבים ניתן למצוא ערמות שונות של אבני סיקול בסמוך לשדות מעובדים ולבתי מגורים. כמו כן ניתן להבחין באבני סיקול שמשמשות חלק מקירות שונים, שניכר שהן סוקלו מאותו אזור.

גם כיום, סיקול אבנים הוא אחת הפעולות הנעשות בקרקע לפני תחילת השימוש בה (כחלק מה- כשרת הקרקע).

עם זאת, כיסוי חלקי של פני הקרקע בשטח הנטיעה באבנים, יכול לתרום להגברת החלחול של מים לתוך הקרקע, על ידי נגירת המים על פני האבן, יצירת מקווי מים קטנים, בין האבנים, ומניעת יצירת זרימה עילית של המים שסוחפים עימם את האדמה. וכן להפחתת הטמפרטורה של פני הקרקע וההתאדות ממנה, ובכך להגדלת זמינות המים לשתילים. הסיקול כיום מתבצע בעזרת כלים ממוכנים שונים, שנקראים "מסקלת", וכן בידיים.

הסיקול בתנ"ך ובמקורות חז"ל

הסיקול הוא פעולת השלכת אבנים, כפי שנאמר בחובת המתתו של המדיח אחרים לעבוד עבודה זרה: "וּסְקַלְתוּ בְּאֲבָנִים וְיָמַת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחָהּ מֵעַל ה' אֱלֹהֶיהָ הַמוֹצִיאָהּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים". הוא מופיע באזכורים נוספים רבים בתנ"ך.

הסיקול נצרך בין השאר כדי לתקן את הדרך, כפי שמנבא ישעיהו: "עֲבְרוּ עֲבְרוּ בְּשָׁעָרִים פָּנּוּ דָרָךְ הָעָם סִלּוּ סִלּוּ הַמַּסְלָה סִקְלוּ מֵאֲבָן הָרִימוּ נֶס עַל הָעַמִּים". סיקול השדה נעשה לאחר פעולת העיזוק, שעיקרה הוא עקירת השורשים והסלעים ממקומם.

סיקול הוא הוצאת האבנים הרעות מהשדה, כמו גם ליקוט אבנים והשלכתן מן השדה או הכרם.

סיקול אבנים לרשות הרבים יכול לגרום לנזקים ולפגיעות בעוברים ושבים.

בחז"ל נזכרו כמה מטרות שלשמן נעשה הסיקול: א. הכנת הקרקע לשימוש בה לצרכים חקלאיים ב. נטילת אבנים מהשדה על מנת להשתמש בהן לצורכי בניין. ג. נטילת אבנים כדי לתקן את הדרך, או להכשיר שטח שיהיה ניתן לכנס בו אנשים. הסיקול הוזכר גם כפעולה הנעשית ליד עצים קיימים.

סיקול אבנים הוא פעולה הנעשית בקרקע, והיא נחשבת כפעולה להנאת הקרקע, ולכן היא אסורה בשבת, משום חורש.

סיקול בשמיטה

הסיקול הוא פעולה שאין לעשותה בשמיטה, כפי שנלמד מהפסוק (שמות כג, יא): "וְהִשְׁבִּיעַתָּ תֶּשֶׁמֶטְךָ וְנִטְשָׁתָה". דרשו חז"ל - "תשמטנה מלקשש, ונטשתה מלסקל". מלאכה זו אסורה בשביעית מדרבנן, ומדובר בתולדה של מלאכת חורש.

בערב השמיטה מותר לסקל את האבנים מהשדה עד כניסת השמיטה, ומותר לעשות כן אף בזמן המקדש, בזמן שבו חל איסור תוספת שביעית.

בשמיטה, מותר לסקל רק את האבנים שאינן נוגעות בקרקע, ואילו את האבנים המחוברות לקרקע אין לסקל, משום שבכך הוא מתקן את הקרקע ומכין אותה לזריעה, כמובא במשנה שביעית ג, ז. אך אם יש תחתיה סלע או קש, מותר ליטלן, כיוון שהמקום תחתן אינו ראוי לזריעה, ואין בנטילתן משום תיקון הקרקע. אומנם הסיקול הוא תיקון הקרקע, ובכל זאת מי שסיקל את שדהו בשביעית, מותר לו לזרוע בו במוצאי השביעית.

מקור הערך: אנציקלופדיה הלכתית חקלאית

עוזרד/ עוזר

משפחה: ורדיים Rosaceae

העוזרד הוזכר במשנה (דמאי א, א) כאחד מהמינים שנחשבים כ"קלין שבדמאי". במשנה בכלאים (א, ד) הוא מוזכר כמין אילן שאינו כלאיים יחד עם הפרישים (ראה בערך "חבוש" בחוברת זו). עונת המעשרות של העוזרדים היא "משיקרו", כמובא במשנה מעשרות א, ג. הר"ש מבאר במקום שהכוונה היא ש"פירות הללו כשהן בוסר מכוסין בשערות דקות וכשמתחילין להתבשל מתקרחין מעט מעט ובגמר בישולן נופל הכל והן לבנים".

בביאור "הקלין שבדמאי" כתוב בירושלמי שרוב המינים האלו באים מן ההפקר, ואין דרך לגדל אותם במיוחד, ולכן כשאדם מקבל פירות אלו ואינו יודע אם הם מעושרים אם לאו, נוצרים שני ספקות ביחס אליהם: האם הם חייבים מלכתחילה במעשרות, וגם אם הם היו חייבים, שמא הם כבר מעושרים. כנראה מדובר במין שניתן לאכול את פירותיו, אך מדובר בפירות שאיכותם נחשבת לנמוכה באופן יחסי.

זיהוי

בפרשנים הוזכרו קרוב לשמונה זיהויים שונים לצמח זה, מתוכם שניים מרכזיים:

Crataegus azarolus - עוזרד אדום.

Sorbus domestica - בן חוזר.

הצד השווה לזיהויים אלו הוא שמדובר בשני מינים המשתייכים למשפחת הוורדניים, וקרובים אל הסוג אגס (*pyrus*), ולשניהם פירות קטנים מתוקים הנוטים לגוון אדום. תפוצתו של העוזרד האדום היא בעיקר מזרח ים-תיכונית, ותפוצתו של בן החוזר היא בעיקר אירופית.

מ. רענן מציין כי אף ששני זיהויים אלו מאפיינים אזורי גידול אחרים, בכל זאת הזיהוי של צמחים אלו דומה בשתי המסורות המרכזיות.

א. דנין מציין כי צמח העוזרד מתפתח היטב באזורים לחים יחסית, ולכן עיקר ההתפתחות שלו בארץ היא בגליל העליון, ביחד עם עצים כגון אלון מצוי, אלה ארץ ישראלית, מיני אשחר ועוד צמחים חד-שנתיים ורב-שנתיים המיוחדים לחלק הגשום והקריר של הארץ. פירות העוזרד יכולים להנעים

בטעמים המתוק או המתוק-חמוץ. רבים מהפירות מותאמים להפצה על-ידי ציפורים. מהסוג עוזר גדלים בארץ ארבעה מינים.

בהלכות ארץ ישראל מן הגניזה מצוין כי משך ההתפתחות של ה"עוזרדיון" שמזוהה כעוזרד הוא 6 חודשים. העוזרד פורח באביב ומניב פירות בסוף הקיץ.

אף שמדובר בעץ סרק, יש המוסרים שברכתו היא בורא פרי העץ, כפי שמובא בספר ארץ חיים לרבי חיים סיתון (ראה בשו"ע אורח חיים רג, ד, שברכת פירות עצי סרק היא שהכול).

לדעת י. פליקס החוזרין או החוזרין זהים כנראה לעוזרין הנזכרים יחד עם הפרישין במשניות שונות, והכוונה היא לשני מיני עוזרד בעלי פירות אדומים או צהובים, מהם הגדלים בר, ויש שמגדלים אותם בשדות. פרי זה דומה לחבוש ולתפוח, אם כי אלו גדולים יותר.

רבי זירא

רבי זירא הוא אחד מגדולי האמוראים בדור השלישי. הוא ידוע גם כר' זעירא (ברכות נ"ה ע"ב). לדעת רש"י רבי זירא נולד בבבל ונקרא שם רב זירא, ולאחר שעלה לארץ ונסמך נקרא רבי זירא, אולם לדעת התוספות היו שני אנשים בשם זה, רב זירא ורבי זירא.

רבי זירא למד בסורא אצל רב הונא, כמובא במנחות כט, א, ובפומבדיתא - לפני רב יהודה, כמובא ביבמות לח, ב.

רבי זירא השתוקק בכל מאודו לעלות לארץ, אולם בתחילה חזקו עליו דברי רב יהודה שדרש את הפסוק בירמיהו כז, כב: "בְּכֵלָה יִבְנְאוּ וְשִׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתָם נְאֻם ה' וְהַעֲלִיתִים וְהַשִּׁיבֹתִים אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה" שהכוונה היא לגרים בבבל, שחלה עליהם מצוות עשה להישאר בבבל עד בוא הגאולה השלמה. אולם רבי זירא סבר שפסוק זה עוסק דווקא בכלי השרת שאותם יש להשאיר בבבל עד בניית המקדש, ואילו חובה זו לא חלה על האנשים הרוצים לעלות לארץ. הגמרא מתארת שעל מנת שלא להגיע לעימות עם רב יהודה, רבי זירא נמנע מלפוגשו, ועלה לארץ מבלי להיפרד ממנו. לדבריו, עלה לארץ רק לאחר שראה בחלום שנמחלו כל עוונותיו.

בדרך עלייתו לארץ היה על רבי זירא לחצות נהר. הוא לא חיכה למעבורת שתעביר אותו בבטחה, אלא חצה את הנהר על חבל, והסתכן בכך. הגמרא מתארת שצדוקי לגלג עליו על שהוא פזיז יתר על המידה, כפי שאבותיו היו פזיזים - שהקדימו את פיהם לאוזנם, ואמרו נעשה לפני נשמע. תשובת רבי זירא הייתה: מקום שאליו אפילו משה ואהרן לא זכו להיכנס, מי אמר שאני אזכה? לכן אין במעשי כל פזיזות.

לאחר שעלה לארץ התגורר בעיירה ארבל, סמוך לטבריה, וצם מאה תעניות על מנת לשכוח את דרכי לימודם של חכמי בבל, שהיו לומדים בדרך של מחלוקות, קושיות ופירוקים, לעומת חכמי ארץ ישראל שהיו נוחים ונעימים זה לזה. רבי זירא אף שיבח את לימוד התורה בארץ ישראל, ולאחר שחזר בו מדבריו שנאמרו בבבל, אמר "אזירא דארץ ישראל מחכים". כשנסמך, אמרו לו: "לא כחל ולא שרק ולא פירכוס ויעלת חן", וכוונתם של השרים לו הייתה "שהיה צנוע ולא היה מתנאה במלבושין נאין, מידותיו מיפין אותו".

רבי זירא אף דאג לקרב את הרחוקים, ובשכנותו היו בריונים שקירב אותם כדי שיחזרו בתשובה, אולם חכמים לא ראו זאת בעין יפה והקפידו עליו. כשנפטר, הבינו הבריונים שאין מי שיגן עליהם, וחזרו בתשובה.

כשחלה, אמר רבי זירא שגם אם הוא לא מצליח ללמוד, לפחות ישב בפתח בית המדרש ויקבל שכר על קימתו בפני תלמידי חכמים.

כשנפטר, ספדו לו כך:

ארץ שנער [בבל] הרה וילדה [הולדתו הייתה שם]

ארץ צבי [ארץ ישראל] גידלה שעשועיה [נהנתה מתורתו].

אוי נא לה, אמרה רקת [טבריה], כי אבדה כלי חמדתה.

לא ידוע בבירור היכן הוא מקום קבורתו, אך יש הסוברים כי הוא קבור סמוך לעיירה ארבל, ליד קברו של התנא ניתאי הארכלי.

הכרם, היא נחשבה בפני עצמה והיה ניתן לזרוע בתוכה.

בהלכות עירובין קיימת מגבלה על השטח שניתן להקיפו ולטלטל בו. לדעת רבי יהודה בן בבא מותר להקיף שטח שגדלו הוא עד 70 אמה ולו שיריים מרובעות, רק בתנאי שיש בו שומרה או בית דירה.

גדר, משוכה: השמירה התבצעה גם באמצעות גדר או משוכה. כבר אתונו של בלעם נטתה למשעול הכרמים, שיש בו "גדר מזה וגדר מזה". לגדר הכרם תפקיד חשוב בהצלחתו של הכרם: ללא המשוכה והגדר, הכרם יינזק, כפי שנאמר במשל הכרם: "הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס". הגדר צריכה תחזוקה מתמדת, ולכן נכתב על אדם חסר לב, שלא מעבד את כרמו: "עלה כלו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה".

הגנה מבעלי חיים כיום: מומלץ לגדר את החלקה המיועדת לשתילה כדי להגן על השתילים מפני בע"ח, וכן להכניס את השתילים לתוך קופסאות להגנה בעיקר מפני מכרסמים כגון ארנבות, שפנים, דורבנים וחזירים. כשגפן מגיעה לבגרות, אין צורך בשמירה מיוחדת עליה מפני בעלי חיים, בשל גובהה.

דגם של שומרה בכפר התנ"כי ביד השמונה

שומרה בגבעת עדה, שנות ה'40

שועל

השועל הוזכר פעם אחת בסדר זרעים, במשנת כלאיים א, ו, כמין שנחשב לכלאיים עם הכלב, על אף הדמיון ביניהם.

השורש "ש.ע.ל." הוזכר בתנ"ך גם כן כציון מקום, דוגמת "ארץ שועל" בנחלתו של שבט יהודה שאותה נתנו לשבט שמעון. מיקומה של ארץ שועל זו הוא בדרום הארץ, סמוך לבאר שבע. "ארץ שעלים", שבה עבר שאול לחפש את האתונות אשר לאביו, ובה עברו הפלישתים במלחמתם עם שאול, מצויה באזור הר אפרים, סמוך ליישוב עפרה בימינו. צורה אחרת לשם שועל היא 'שעלב', והיא נשתמרה בשם היישוב שעלבים, ועוד. בספר שופטים אף נזכר כי שמשון לכד שלוש מאות שועלים, קשרם בזנבם והבעיר באמצעותם את שדות הפלישתים.

השועלים הוזכרו גם כן כבעלי חיים המזיקים לכרמים, כפי שנאמר בשיר השירים ב, טו: "אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים". השועל הוזכר גם כבעל חיים שסובב בין הריסות ומציאותו מלמדת על החורבן, כדברי ירמיהו במגילת איכה ה, יח: "על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו", וישנם אזכורים רבים נוספים.

קיים קושי לזהות במדויק את השועל שבו עסקה המשנה, מכיוון שישנם תיאורים המתאימים לשועל, וישנם תיאורים המתאימים לתן, כפי שיפורט להלן.

השועל והתן שייכים למשפחת הכלביים ונפוצים יחסית באזורנו. שני המינים שונים זה מזה בפרטי מבנה והתנהגות העשויים לעיתים לסייע לנו לקבוע לאיזה מהם מתייחס מקור זה או אחר. למשל בשופטים (טו ד') אנו קוראים: "וילך שמשון וילכד שלוש מאות שועלים ויקח לפדים ויפן זנב אל זנב וישם לפיד אחד בין שני הזנבות בתוך". התיאור של הפניית הזנבות והנחת הלפידים ביניהם הולם יותר את השועל, משום שזנבו הארוך והשעיר מגיע בעת תנועה כמעט עד הקרקע.

מבנה זנב השועל מאפשר להשתמש בו כמברשת או כמטאטא לניקוי השולחן לאחר הארוחה: "מקנחין בזנב הסוס ובזנב הפרה ובזנב שועל... ובלבד שלא יקנח בידו ובמפה כדרך שעושה בחול" (תוספתא, שבת, ליברמן, טז, ח). זנב השועל אולי העניק לדגן "שיבולת שועל" את שמו.

מאידך גיסא, בפתגם "הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים" (אבות, ד, טו) הכוונה כנראה לתן. ממשנה זו משתמע שהן האריות הן השועלים הם בעלי חיים חברתיים שקיימת אצלם היררכיה מעמדית. בלהקות האריות אכן קיים מדרג חברתי, אך אין לו מקבילה בין השועלים היחידאים המצויים. לעומת זאת התנים חיים בחבורות מלוכדות בעלות מדרג חברתי יציב, בדומה לאריות.

השועל היחידאי קטן הממדים צד פריטי מזון קטנים יחסית כמכרסמים, ארנבות, חוגלות וכד', ולעומתו התן גדול יותר וצד בלהקות המסוגלות להכריע בעלי חיים גדולים יחסית כצבאים, כבשים ועיזים. הבדל נוסף הוא בבית הגידול של שני מינים אלו. השועלים מתרחקים מסביבה מאוכלסת ומעדיפים בתי גידול מבודדים, ואילו התנים חיים בקרבת האדם וחודרים לחצרות ולגדרות הצאן.

השם 'שועל' בסורית מתייחס למינים תן זהוב ושועל מצוי.

הן השועלים הן התנים בעלי כושר חפירה מעולה, ובעזרתו הם חופרים את מאורותיהם. מאורות אלו משמשות למסתור בתנאי מזג אוויר קשים ולטיפול בצאצאים. לכושר החפירה יש חשיבות גם בהשגת המזון, משום שלעיתים קרובות בעלי חיים אלו חופרים בקרקע על מנת ללכוד את טרפם, בעיקר מכרסמים.

השועל שהתנאים ראו כאשר יצא מבית קדשי הקדשים הוא אחד מבין שני המינים שתיארנו. ייתכן והסביבה החרבה מתאימה יותר לקיומם של התנים.

התן מצוי בשפע בכל חלקי הארץ, בסביבת ערים, בכפרים, בשדות ובמדבר. קולו נשמע בכל לילה, כשהוא יוצא לצוד בלהקות, מיילל וצורח. חורבות עתיקות הן המקום החביב עליו. התן מצוי בכל האזורים החמים יותר של העולם הישן - בארצות המזרח התיכון, באפריקה כולה ובכל דרום אסיה ומרכזה.

השועל נפוץ ביותר בדרום הארץ ובמרכזה, והימצאותו שכיחה מאוד ביהודה וממזרח לירדן. באורחות חייו הוא שונה מאוד מן התן, ואינו שונה במאומה מן השועל, שהוא מעט גדול ממנו. תפוצתו ברחבי מצרים, בחצי האי ערב ובמדבר הסורי.

הן השועל הן התן הם תתי-משפחות ממשפחת הכלביים. במשפחה זו ניתן למצוא את הזאב, הכלב הביתי, ועוד. למשפחה זו ישנם כמה מאפיינים, בהם חושי ראייה, שמיעה וריח מפותחים, יכולת מעבר מהירה בין הליכה לריצה, גוף שרירי וארוך, חזה עמוק וצר, גפיים דקות וארוכות, זנב רחב ושעיר, אוזניים זקופות וארבע אצבעות ברגליים האחוריות וחמש בקדמיות. מרבית הכלביים חיים בטריטוריה קבועה, שהמאורה במרכזה.

שמירת המצוות מתקופת בר כוכבא

בין האגרות והממצאים השונים שנמצאו במערות ים המלח מתקופת בר כוכבא, ניתן למצוא עדויות רבות על אופן שמירת וקיום המצוות, גם בזמנים הקשים של המרד ברומאים.

הפרשת תרומות ומעשרות: באחת האגרות מבקש בר כוכבא מאדם בשם יהודה בר מנשה שמוצאו מקרית ערביה, שישלח לו את ארבעת המינים על גבי שני חמורים, ומבקש ממנו שגם יתקן אותם, והכוונה ככל הנראה היא שהוא יפריש מהאתרוגים תרומות ומעשרות, כמובא במשניות רבות שהמשעות של "תיקון" הוא הפרשת תרומות ומעשרות, כגון דמאי ג, א, ועוד. באגרת זו בר כוכבא מציין כי "הקהל רב", ולכן עליו לשלוח לו כמות רבה של ארבעת המינים.

שעטנז: במערות אלו נמצאו גם כן מספר גדול של חוטים, פקעות, אריגים ובדים, בכל הממצאים האלו לא נמצאו כל בגדים שיש בהם צמר ופשתים.

בטול עבודה זרה: באחת המערות נמצאו כלים רבים שנלקחו שלל מהרומאים, חלק מהכלים הם כלים ששימשו לעבודה זרה - נמצאו בהם צלמיות שונות של עבודה זרה, אך כל הכלים, ללא יוצא מן הכלל הושחתו במידה מסויימת, כפי שהובא במשנה: בעבודה זרה פרק ד משנה ה: "כיצד מבטלה? (את העבודה זרה) קטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פחסה אף על פי שלא חיסרה" דהיינו כל אופן של קלקול הכלי יכול להיחשב כמבטל את העבודה הזרה.

שמירת השבת: באחת מהאגרות הוא מבקש שהשליח יגיע אליו לפני שבת, (אם כי יתכן כי עובדה זו מלמדת על דחיפות הענין). ובאחרת מבקש שידאגו לשליח נושא החיטה מקום לשבות בו בשבת.

מטבעות מימי בר כוכבא

| הלכות כלאים |

חלק זה מיועד לשלב הגמור בלבד! של חידון הנשים

א. מבוא לאיסור כלאיים

ישנם חמישה סוגים של איסורי כלאיים. ארבעה מהם נלמדים מן הפסוק (ויקרא יט, יט):

אֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ בְּהִמָּתָךְ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים וּבְגָד כְּלָאִים שְׁעִטָּנָה לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ.

א. כלאי בהמה - עירוב שני מינים של בהמה, שנאמר (שם): 'בְּהִמָּתָךְ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים'.

ב. כלאי זרעים - עירוב (דהיינו - שהצמחים נראים מעורבבים, בלי קשר ליניקה שלהם מהקרקע) של מיני צמחים חד-שנתיים שונים, שנאמר (שם): 'שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים...'. איסור כלאי זרעים מתבצע בזריעת שני מינים שונים יחד או זריעתם בסמיכות זה לזה.

ג. כלאי אילן - עירוב שני מיני אילנות (צמחים רב-שנתיים), שנאמר (שם): 'שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים...'. איסור כלאי אילן מתבצע בהרכבה של אילן ממין אחד באילן ממין אחר, לאמור החדרת ייחור (רוכב) ממין אחד לחלק התחתון של עץ ממין אחר (כנה). איסור זה כולל גם הרכבת אילן בירק והרכבת ירק באילן.

ד. כלאי בגדים - לבישת בגד העשוי מצמר ופשתן, שנאמר (שם): 'וּבְגָד כְּלָאִים שְׁעִטָּנָה לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ'.

ה. כלאי הכרם - עירוב של צמחים חד-שנתיים עם גפנים, שנאמר (דברים כב, ט): 'לֹא תִזְרַע כְּרָמְךָ כְּלָאִים כִּי תִקְדָּשׁ הַמִּלְאָה הַזֶּה אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאָת הַכֶּרֶם'. איסור כלאי הכרם מתבצע בזריעת זרעים של ירקות או תבואה יחד עם חרצן של גפן. כמו כן אסור לטעת כרם (ואף גפן בודדה) ליד צמחים חד-שנתיים או לזרוע צמחים חד-שנתיים ליד גפן.

להלן נתמקד באיסורי כלאיים שקשורים לגידולי קרקע: כלאי זרעים, כלאי אילן וכלאי הכרם.

ב. הגדרת המין באיסורי כלאיים

א. הגדרת המין בהלכה אינה תואמת את ההגדרה הבוטנית, ולכן לעניין הלכות כלאיים יש לסווג את המינים לפי ההגדרות ההלכתיות.

ב. יש שלושה קריטריונים הקובעים את המין בהלכה: מראה הפרי, מראה העלים, טעם הפרי.

ג. שני צמחים שדומים במראה הפרי או במראה העלים נחשבים מין אחד, ובלבד שגם הטעם של הפירות יהיה דומה.

ד. מותר לערב שני זנים שונים של מין אחד אם הם מוגדרים כמין אחד עפ"י ההלכה, גם אם הצמחים שונים קצת בגודלם או בצבעם, למשל: מותר לזרוע פלפל אדום בסמוך לפלפל ירוק, וכן צנון בסמוך לצנונית.

ה. גם שני צמחים שמוגדרים כשני מינים עפ"י ההגדרות המקובלות בעולם (הגדרות מדעיות) יכולים להיחשב כמין אחד בהלכות כלאיים, כאשר הם דומים מאוד בצורתם (כמפורט לעיל), שכן 'מראית העין' הוא כלל יסודי בהלכות כלאיים, וכיוון שלא נראה עירוב של מינים - אין כאן כלאיים.

ג. כלאי זרעים

1. איסור זריעה

א. אסור מן התורה לזרוע יחד שני מיני זרעים או לשתול יחד שני מיני צמחים חד-שנתיים שונים, שנאמר: 'שדך לא תזרע כלאים'. כמו כן אסור לזרוע או לשתול מין אחד בסמיכות למין אחר שכבר זרוע. איסור זה הוא הן בזריעה בידיים והן בזריעה מכנית.

ב. נחלקו הפוסקים אם איסור כלאי זרעים אסור מן התורה גם בימינו או שהוא רק מדרבנן, מחלוקתם היא בשאלה האם כלאי זרעים נהגו מיד בכניסת ישראל לארץ או רק לאחר כיבושה בידי יהושע.

ג. מן הפסוק 'שדך לא תזרע כלאים' למדו חז"ל שאיסור 'כלאי זרעים' חל רק בארץ ישראל, בין שזרוע שני המינים בקרקע שלו ובין שזרוע אותם בקרקע של חברו.

ד. איסור 'כלאי זרעים' קיים בכל ארץ ישראל, בין בחלקי ארץ ישראל המוגדרים כ'גבולות עולי בבל' ובין אלו המוגדרים 'גבולות עולי מצרים', אבל בחוץ לארץ מותר לזרוע כלאי זרעים.

ה. בכל האזורים שיש ספק אם הם חלק מארץ ישראל (שנתקדשה על ידי עולי מצרים), כגון דרום הערבה ואילת - יש להחמיר באיסור כלאי זרעים ע"פ הכלל 'ספק דאורייתא לחומרא'.

ו. אסור לזרוע כלאיים אפילו בבית ובחממה.

ז. אין איסור זריעת כלאיים אלא רק כשמתכוון לכך ועושה כן כדרך שרגילים לזרוע. אך מותר לזבל את הקרקע, אף שזו נזרעת בכלאיים כשיש בזבל גרעינים ממינים שונים. אמנם אם יצמחו מינים שונים בשדה, יתחייב לעקור את אחד המינים במידה והיחס בין שני המינים יחייב זאת.

2. איסור קיום כלאיים ודין הפירות

ח. אסור גם לקיים ולהניח לשני המינים הזרועים כלאיים להמשיך לגדול ולצמוח.

ט. איסור 'קיום' כולל כל פעולה שגורמת להמשך הצמחת שני המינים. לכן אסור לנכש ולחפות בעפר, להשקות, לזבל, לבנות גדר סביב וכדומה. מ"מ גם השארת גידולי כלאיים כפי שהם בלא שום פעולה אסורה, אלא יש לעקור את אחד המינים מיד.

י. במקום לעקור את אחד המינים, יכול בעל הקרקע להפקיר את שטח הגידול ואת כל הגדל בו.

יא. מותר ואף חובה לעקור כלאים בחול המועד.

יב. גידולי 'כלאי זרעים', אף שגדלו בדרך אסורה, מותרים באכילה ובהנאה, אפילו לזה שעבר על איסור זריעת כלאים.

3. כלאי זרעים בקרקע של גוי או ע"י גוי

יג. אסור ליהודי לזרוע כלאים בקרקע של גוי.

יד. אסור לבקש מגוי שיזרע כלאים בעבור יהודי בקרקע השייכת ליהודי, אבל בקרקע של גוי - מותר.

4. מטרות שונות בזריעת כלאים

טו. אסור מן התורה לזרוע כלאים אף אם אינו מתכוון בזריעתם לאכילה אלא רק לנוי. ואם אינו מעוניין בצמח ובפירות ועוקר את הצמחים לפני הגעת זמן ההבשלה - מותר, ובלבד שיהיה ניכר שהזריעה הייתה לשם כך ולא לצורך הצמח או הפירות.

טז. זריעת כלאים בניסויים מדעיים מותרת רק כשהזריעה נעשית על ידי גוי ובחממה, ובלבד שאין משתמשים במה שגדל.

5. זריעה בסמיכות לשדה חברו

יז. נאמר בתורה (ויקרא יט, יט) 'שדך לא תזרע כלאים', ומכאן שאסור לאדם לזרוע כלאים דווקא בשדה שלו. אך אם היה שטחו זרוע מין אחד, מותר לחברו לזרוע בצדה בקרקע שלו מין אחר בלא שום הרחקה.

ד. המינים האסורים בכלאי זרעים

א. מיני זרעים הנכללים באיסור 'כלאי זרעים' הם כל סוגי הגידולים החד-שנתיים: תבואה, קטניות, ירקות.

1. תבואה היא חמשת מיני דגן: חיטים, כוסמין, שעורים, שיבולת שועל ושיפון.

2. קטניות הן צמחים חד-שנתיים שרגילים לאכול את הזרע שלהם, כגון פול, עדשים, אורז וכדו'.

3. ירקות הם צמחים חד-שנתיים שהפירות או העלים שלהם נאכלים, כגון עגבניות, פלפל או ירקות עלים. כמו כן צמח רב-שנתי שמתחדש מן השורש כגון נענע, פטל - נחשב אף הוא ירק.

ב. אין איסור 'כלאי זרעים' בזרעי אילנות, ומותר לזרוע שני זרעי אילנות יחד או זרעי אילנות עם תבואה, קטניות או ירקות.

ג. איסור כלאי זרעים הוא כאמור בצמחים חד-שנתיים, ובלבד שיהיו ראויים למאכל אדם. גם במקרה שאחד המינים משמש למאכל אדם והאחר אינו כזה אך רגילים לגדל אותו ולזרוע ממנו שדות שלמים (כגון כותנה) - אסור.

ד. אם שני המינים אינם מאכל אדם, אף אם משתמשים בהם למאכל בהמה (או לצורך אחר) - אין בהם איסור כלאיים.

ה. אין איסור כלאי זרעים בצמחים שמיועדים לתרופה, בצמחי נוי ובצמחי ריח, אך בצמחי תבלין (כגון

פטרזיליה וכוסברה) וצמחים שמיועדים לנתינת טעם בתה (כגון נענע) - אסור.

ה. שיעורי ההרחקה בין המינים

א. מותר לזרוע שני מיני זרעים זה לצד זה רק כאשר יש ביניהם הרחקה או דבר המפסיק, באופן שייראה שהמינים מובדלים זה מזה.

ב. ההרחקה בין שני המינים נמדדת ממקום הזריעה וממקום הגבעול של השתיל ולא מקצה העלים של כל שתיל. לכן אם הרחיקו בין שני מינים כדין, ולאחר מכן העלים של כל אחד מן המינים התקרבו זה לזה - אין בכך כלום.

ג. ישנו מספר רב של שיעורים ואופני הרחקה, והם נקבעים על פי שני משתנים: סוג הגידולים ושטח הזריעה. כאן נביא רק את שיעורי ההרחקה השכיחים והמצויים ביותר. לגבי מקרים ספציפיים ומסובכים יש לעשות שאלת חכם.

ד. שיעורי ההרחקה משתנים ע"פ סוגי הגידולים דלהלן: תבואה, ירקות, קטניות **השיעורים להלן הם עפ"י הגר"ח נאה.**

1. תבואה - בין שני **זרעי** תבואה ממינים שונים יש להניח שטח לא זרוע בגודל של 0.96×0.96 מ' (ב' אמות מרובעות).

2. ירקות - **בזרעי** ירק בודדים, יש להרחיק בין המינים 12 ס"מ.

ו. במיני הירק המתפשטים (מיני דלועין, דלעת, דלורית, מלפפון, קישוא, מלון, אבטיח) צריך להוסיף לשיעור ההרחקה של דין ירק גם את מידת ההתפשטות של מינים אלה (ד' אמות = 1.92 מ').

3. תבואה וירקות - בין **זרע** תבואה לזרע ירק - יש להרחיק 0.48 מ' (ו' טפחים).

4. קטניות- לגבי שיעור ההרחקה בקטניות נחלקו הפוסקים: יש אומרים שדין הקטניות כירק. ויש אומרים שדינן כתבואה. **ולמעשה**, יש להרחיק בין מיני קטניות מרחק של 0.48 מ' בין בזרעים בודדים ממינים שונים ובין בשורות ובשדות.

ו. כלאי זרעים בעציצים ובאדניות

א. דיני כלאיים חלים גם על מה שגדל בעציצים, ואף אם העציץ מנותק מן האדמה. לכן אין לזרוע בעציץ שני מיני צמחים חד-שנתיים שונים, אין לטפל בהם ולגדל אותם אם הם נזרעו, ויש לעקור אחד מן המינים כדין אלו שנזרעו וגדלו בקרקע.

ב. העציץ נחשב יחידת שטח נפרדת, ויש בו היכר והפרדה למה שזרוע בעציץ אחר או למה שזרוע מחוץ לעציץ. לכן מותר לזרוע מין אחד בעציץ שמנותק מן הקרקע ומין אחר בעציץ אחר כנ"ל, ללא צורך בהרחקה הראויה. והוא הדין אם המין השני זרוע באדמה ליד העציץ הנ"ל.

ג. אסור להנביט כמה מיני זרעים (כגון זרעי קטניות) בתוך מגש עם צמר גפן, ויש להקפיד על ההרחקה הראויה (12 ס"מ). אך אם מבצעים הנבטה ביתית שאינה מקצועית ללא מצע גידול אלא רק על ידי מים, אפשר להקל במינים שונים גם ללא הרחקה.

ז. תערובת זרעים או צמחים ושינוי מחזור זרעים

א. כאמור לעיל, אם זרעו זרעים או שתלו צמחים ממינים שונים, יש לעקור לגמרי את אחד המינים.

ב. אם יש תערובת של שני מיני זרעים ולא מעוניינים באחד המינים, אך יש קושי בהרחקת המין שאין מעוניינים בו, אם המין האחד עומד ביחס של $1/24$ לכל היותר, מותר לזרוע את תערובת הזרעים.

ג. שיעור היחס של $1/24$ לא נמדד במספר הזרעים אלא בשטח הגידול של הצמחים הנזרעים.

ד. אם אדם זרע ירקות, תבואה או קטנית ממין אחד ולאחר שנבטו התברר שנבטו גם צמחים ממין אחר (כגון שהשדה היה זרוע מן המין השני בעבר) - אם נבטו מן המין השני **בשטח** כולל שעולה על $1/24$ מן המין הראשון - יש לעקור צמחים של המין השני עד שיהיה לכל היותר שטח זרוע ביחס הנ"ל ($1/24$).

ה. אם זרעו מין אחד ורוצים לזרוע מין אחר, יש לחרוש ולהפוך את האדמה, אך יש לעשות זאת רק לאחר השתרשות הזרעים מן המין הראשון, לאמור שלושה ימים לאחר הזריעה. לחילופין, אפשר לרסס את המין האחד לאחר נביטתו, ואז אפשר לזרוע את המין האחר אעפ"י שעדיין המין האחד לא מת. אם לאחר הפיכת האדמה נבטו צמחים מן המין הראשון, יש לאמוד את גודל השטח הכולל של המין הראשון ולדאוג לכך שיהיה קטן מ- $1/24$ מן השטח הזרוע במין השני.

ו. אם יש שדה שזרעו בו חיטה (לדוגמה) ובשנה שאחריה רוצים לזרוע בו שעורה - מותר לעשות כן, אף שתצמח קצת חיטה בגלל זרעים שנותרו באדמה מן השנה שעברה. אמנם אם תצמח חיטה בתוך שדה השעורה - יש לעקור ולהשאיר ממנה באופן שיהיה לכל היותר שטח כולל של $1/24$ מן השטח הזרוע שעורה.

ח. כלאי אילן

א. נאמר בתורה (ויקרא יט, יט): "...בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים". חז"ל למדו מן הסמיכות שבין איסור הרבעה לאיסור זריעה שכשם שאסור להרביע בבהמה מין בשאינו מינו, כך אסור להרכיב באילן מין בשאינו מינו.

ב. הרכבה היא החדרת ענף של עץ אחד (להלן רוכב) בתוך עץ אחר (להלן כנה), באופן כזה שהם יתאחו וייעשו גוף אחד. אם הרוכב והכנה אינם מאותו מין, ההרכבה אסורה מדיני כלאי אילן.

ג. באילנות יש רק איסור כלאי אילן, לאמור פעולת הרכבה של מין בשאינו מינו. לכן מותר לזרוע שני מינים של זרעי אילנות יחד או בסמיכות זה לזה. כך הדין גם בזרע של ירק ליד זרע אילן. יוצא מכלל זה גפן יחד עם ירק או שאר צמחים חד-שנתיים, שכן בגפן יש גם איסור כלאי הכרם.

ד. עם זאת יש להיזהר לא לזרוע זרע של צמח חד-שנתי בסמוך ממש לגזע של עץ, אלא יש להרחיק 24 ס"מ (ג' טפחים) מגזע העץ, כדי שלא ייראה כמרכיב על השורשים.

ה. הכלאה היא פעולת האבקה הגורמת להפריה מינית, ואין משמעותה החדרת ענף של עץ לתוך עץ אחר; לכן פעולה זו מותרת אף כשהם אינם בני אותו מין.

ו. עץ הנוצר מהכלאה של שני מינים, מותר להרכיבו על ענף אחר שצמח בעקבות הכלאה דומה. אמנם אסור להרכיב אותו על צמח שהוא ממין אחד מאבותיו, אלא אם כן יש דמיון גדול בינו לבין הצמח הנ"ל.

ז. איסור הרכבה חל באילנות מאכל ממינים שונים, וכן אילן מאכל באילן סרק. כמו כן אסור להרכיב ירק ממין אחד בירק ממין אחר.

ח. מותר להרכיב אילן סרק באילן סרק, כי כל אילנות הסרק נחשבים כמין אחד.

י. היכן חל איסור הרכבה

ט. אסור להרכיב שני מינים - רוכב ממין אחד על כנה ממין אחר - גם בחוץ לארץ.

י. אסור להרכיב שני מינים גם בתוך בית וגם בעציץ שאינו נקוב.

2. גידול העץ המורכב, נטיעתו ואכילת פירותיו

יא. עץ מאכל שהורכב באיסור (מין באינו מינו), אסור לטעת אותו, אסור להשקות אותו, אסור לעשות מלאכות שונות לצורך קיומו וגידולו של העץ, ולכתחילה יש לעקור אותו.

יב. בשעת הדחק ובמקום הצורך יש לסמוך על הדעות שאין איסור קיום בעץ מורכב (ובפרט לאחר שהתאחה), כאשר ההרכבה התבצעה במשתלה ע"י גוי, בתוך מבנה, ובמנותק מן האדמה, ובעת הנטיעה השתיל היה בגוש אדמה ולא חשוף שורש. במקרים אלו מותר להשקות, לדשן ואף לקטוף את הפירות.

יג. אם לא ברור שההרכבה הייתה אסורה וייתכן שהכנה והרכב הם 'מין במינו' או לחלופין מדובר בכנה ורכב שהם 'ספק מינו' - מותר לכתחילה לקיים את העץ המורכב.

יד. יש משתלות המשווקות עצים רב-מיניים - 'מולטי פרי'. אם הם מורכבים בזנים שונים של מין אחד, כגון כמה זנים של שזיף - מותר לטעת את העץ ולגדל אותו כרגיל. אך אם מורכבים על הכנה כמה מינים כגון אפרסק ומשמש, אין לטעת את העץ ואין לעשות פעולות הנצרכות להמשך גידולו, כדלעיל. הוא הדין גם אם מורכבים עליו מיני הדר שונים כגון תפוז, קליפים, אשכולית וכדו', שמוגדרים עפ"י ההלכה כ'ספק מינו'.

טו. פירות שגדלו על עץ שהורכב באיסור (כגון אגס המורכב על חבוש) - מותרים.

3. הרכבת כלאיים על ידי גוי

טז. אסור לומר לגוי שירכיב עבור ישראל הרכבה של מין באינו מינו.

יז. אם יש ספק לגבי הגדרת המין של הכנה והרכב, או במקרה שאין אפשרות לברר מינה של הכנה - מותר לומר לגוי לבצע את ההרכבה.

ט. כלאי הכרם

1. עקרונות איסור כלאי הכרם

א. אסור לזרוע זרע של צמח חד-שנתי כגון ירק או תבואה ביחד עם חרצן של גפן וכן אסור לשתול צמח כנ"ל ליד גפן.

ב. איסור כלאי הכרם חל בין בארץ ישראל ובין בחו"ל. אלא שבארץ ישראל איסורו מהתורה, ובחו"ל אסור מדרבנן.

ג. איסור כלאי הכרם חל גם בתוך בית או בתוך חממה.

ד. אם זרעו ירק ו/או תבואה יחד עם חרצן וכן אם שתלו ירק ו/או תבואה בסמוך לגפן, כי אז הגפן, הפירות, התבואה והירקות אסורים באכילה ובהנאה, שנאמר (דברים כב, ט) 'פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם' - 'תקדש - תוקדש'; ויש לשרפם.

ה. אסור ליהנות מכלאי הכרם כדלעיל גם באופן שאינו ההנאה הרגילה והשכיחה.

2. סוגי הצמחים האסורים בכלאי הכרם ואיסור גידולם

- ו.** כאמור כאמור אין לזרוע או לשתול ליד גפן צמחים חד שנתיים או צמחים רב שנתיים שמתחדשים מן השורש המוגדרים מבחינה הלכתית כירק.
- ז.** אין איסור כלאי הכרם בצמחי בר שגדלים מאליהם. אך צמחים שנהוג לגדל ולזרוע אותם, בין ראויים למאכל אדם ובין ראויים למאכל בהמה - אסור לזרוע אותם או לשתול אותם ליד גפן.
- ח.** יש אומרים שאסור לזרוע צמחי ריח, כגון טבק, סמוך לגפן, שכן נהוג לגדל מינים אלו בשטחים גדולים.
- ט.** יש מקום להקל בגידול גפן ליד דשא, ואין צריך להרחיק את ההרחקה הראויה בכלאי הכרם.
- י.** מותר לזרוע או לשתול עצים ליד גפן.

3. איסור הנאה בכלאי הכרם

- יא.** כלאי הכרם אסורים בהנאה, שנאמר 'פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם' (דברים כב, ט).
- יב.** כרם שיש לגביו ספק אם יש בו איסור כלאי הכרם - אסור לאכול את הענבים ואת הירקות או ליהנות מהם.
- יד.** ענבים שאסורים בכלאי הכרם שהתערבו בענבים מותרים, וכן ירקות שנאסרו בכלאי הכרם שהתערבו בירקות מותרים - כל הפירות או הירקות אסורים באכילה ובהנאה אא"כ יש כמות היתר של פי 200 מן האיסור. ואם התערובת היא של 'מין באינו מינו' - בטל בשישים.
- טו.** ירק או תבואה שגדלים עם גפן אסורים בכלאי הכרם אם נזרעו או נשתלו במכוון ואם צמחו מאליהם. לכן יש לעקור מיד את הירק או התבואה, ובוודאי אסור לעשות כל פעולה שגורמת להצמחת שני המינים כהשקיה, עידור, זיבול וכדומה.

4. כלאי הכרם על ידי ירק, תבואה או גפן של חברו

- טז.** אסור לזרוע תבואה או ירק סמוך לגפן של חברו וכן להיפך.
- יז.** גפן של אדם אחד מצטרפת לגפנים של אדם אחר להשלימם לשיעור ולמבנה של כרם, וצריך להרחיק ארבע אמות מגפנים אלו.

5. כלאי הכרם של גוי

- יח.** אסור לומר לגוי לזרוע או לעשות פעולות לגידול הצמחים האסורים בכלאי הכרם בקרקע של יהודי בארץ ישראל.
- יט.** אסור לישראל לזרוע או לעשות פעולות לגידול הצמחים האסורים בכלאי הכרם בקרקע של גוי בארץ ישראל.

י. מינים האסורים משום כלאי הכרם

א. איסור כלאי הכרם הוא בגפן יחד עם אחד ממיני הצמחים החד-שנתיים: ירק, תבואה או קטנית, ובלבד שיהיה ראוי למאכל אדם או בהמה ושרגילים לזרוע, לשתול או לגדל אותו.

ב. אם הצמח אינו ראוי למאכל אדם או בהמה - אינו אסור בכלאי הכרם, אף אם הוא מיועד לצרכים אחרים כגון רפואה, נוי וכדו'; ולדעה זו מותר לשתול פרחים (חד-שנתיים) ליד גפן או לטעת גפן באמצע דשא. ויש אומרים שאסור בכל מקרה שרגילים לזרוע, לשתול ולגדל את הצמח, ולדעה זו אסור לשתול פרחים (חד-שנתיים) ליד גפן או לטעת גפן באמצע דשא.

ג. אסור לטעת את צמח הפסיפלורה ליד הגפן, שכן להרבה פוסקים הוא נחשב ירק. אם שתלו צמח פסיפלורה במרחק הנצרך על פי הדין מן הגפן, ולאחר זמן הוא התפשט תחת הדליית הגפן - הפסיפלורה והגפן אינם נאסרים, אך יש להטות את ענפי הפסיפלורה שלא יהיו תחת הגפן.

ד. בהקשר להגדרות וסיווג הצמחים לאילן ולירק, ראה לעיל הלכות ערלה פרק ג. כמו כן ראה נספח א' ובו רשימה של צמחי תבלין שכיחים וסיווגם לצמחים חד-שנתיים (האסורים משום כלאי הכרם) או לצמחים רב-שנתיים (המותרים בכלאי הכרם).

יא. שיעורי ההרחקה הנצרכים בכלאי הכרם

1. שיעורי ההרחקה בכלאי הכרם

א. שיעורי ההרחקה בכלאי הכרם משתנים לפי הסמיכות של הירקות או התבואה לכרם או לגפן יחידית.

ב. כרם הוא מקבץ של שש גפנים (לפחות) שנטועות בשתי שורות (לפחות, שלוש גפנים בכל שורה). אם נטועות גפנים רבות בשורה אחת, אין דינן ככרם אלא כגפן בודדה.

גם חמש גפנים נחשבות כרם אם הן נטועות במבנה של 'שתיים כנגד שתיים ואחד יוצא זנב'; ונחלקו הראשונים בצורת הזנב: לדעת הרמב"ם, הל' כלאיים פ"ז ה"ח, הגפן החמישית נטועה באמצע בין שתי השורות; ואילו לדעת הר"ש, כלאיים פ"ז מ"ו, הגפן החמישית נטועה באחת משתי השורות בהמשך לגפנים הראשונות.

ג. ההרחקה מכרם היא 1.92 מ' לכל כיוון (ד' אמות).

ד. ההרחקה מגפן בודדה היא 0.48 מ' לכל כיוון (ו' טפחים).

2. דברים המפסיקים בכלאי הכרם

ה. יש דברים המפסיקים בין הגפן לבין התבואה או הירקות ללא צורך בהרחקות, שכן על ידם ניכרת ההפרדה בין המינים:

גדר, סלע או כל מחיצה בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) שאורכם לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ועוביים אפילו כל שהוא.

עמודים שאין ביניהם יותר מ-0.24 מ' (ג' טפחים) מצטרפים למחיצה, כי דינם כלבוד וכמחוברים יחד.

חריץ שעומקו 0.8 מ' (י' טפחים), אורכו לפחות 0.32 מ' (ד' טפחים) ואף רוחבו לפחות 0.32 מ' (ד'

טפחים). אם החריץ בתוך הכרם, צריך שהוא יהיה לאורך כל הכרם (מפולש).

צורת הפתח (שני עמודים סמוכים וקנה או חוט על גביהם) בגובה 0.8 מ' (י' טפחים) לפחות, ואם הצמח גדל מעבר לכך, צריך שגובה צורת הפתח יהיה 0.8 מ' מעל העלים העליונים.

אמנם יש להתיר להשתמש בצורת הפתח כמפריד בין שני מינים רק כאשר צורת הפתח מצויה בארבעת הצדדים של המין האחד. אך כאשר צורת הפתח מצויה רק בצד אחד בין שני המינים - אין להתיר, אלא אם כן מרחיק את ההרחקה המינימלית הנצרכת מן התורה: 0.48 מ' (ו' טפחים).

3. הרחקה מגפן מודלית

ו. אסור לזרוע תבואה או ירק תחת ענפי הגפן אע"פ שהרחיק את ההרחקה הראויה, ובמקרה זה התבואה, הירק והגפן נאסרים כנ"ל (פרק ט סעי' כ-כה).

ז. אם הענפים והעלים שסוככים את התבואה או הירקות גבוהים מ-0.8 מ' (י' טפחים) מקצה העלים של התבואה והירקות, יש אומרים שהירקות, התבואה והגפן אינם נאסרים.

ח. מותר לזרוע תבואה או ירקות מחוץ לענפי הגפן אע"פ שאין הרחקה מהם, ובלבד שיש הרחקה ראויה מגזע הגפן כנ"ל.

ט. דין עריס: אם יש שורה של חמש גפנים או יותר, שמודלות על גדר או על חומה שגובהן 0.8 מ' (י' טפחים), יש להרחיק 1.92 מ' (ד' אמות) הן מן הגדר או החומה והן מן הגפנים.

4. הרחקה ממתקן הדליית גפנים (אפיפירות)

י. אם יש לגפן מתקן להדליית העשוי מקנים, מחבלים וכדו' והדלו את הגפן על חלק ממתקן ההדליה - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת הקנים או החבלים, אעפ"י שאין ענפי הגפן מגיעים לשם.

יא. אם ענפים של עץ סרק משמשים כמתקן להדליית גפן - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת כל ענפי האילן, אף שאין ענפי הגפן מגיעים לשם. אמנם במקום שאין ענפי הגפן מגיעים לשם, אף שאסור לזרוע או לשתול תבואה וירקות - הם אינם נאסרים.

יב. אם ענפים של עץ מאכל משמשים כמתקן להדליית גפן - אסור לזרוע תבואה או ירקות תחת ענפי הגפן, אך מותר לעשות כן במקום שענפי הגפן אינם מגיעים לשם.

יב. שרפת כלאי הכרם

א. כאמור אם זרעו ירק ו/או תבואה יחד עם חרצן, וכן אם שתלו ירק ו/או תבואה בסמוך לגפן - אסורים הגפן, הפירות, התבואה והירקות באכילה ובהנאה, ויש לשרפם.

ב. יש לשרוף את כלאי הכרם: הצמחים של הירק, התבואה והגפן וכן את פירותיהם, ואין ליהנות מן השרפה.

ג. דברים שאין אפשרות לשרוף כגון משקה או פירות רטובים וכדו', יש לקבור.

ד. אדם שזרע ירקות או תבואה ליד גפן במרחק קטן מן המתחייב עפ"י הדין (כפי שיתבאר להלן בפרק יא) - נאסרים הירקות או התבואה משעה שהשתרשו באדמה, ויש לעקור אותם.

ה. במקרה הנ"ל הגפן נאסרת רק אם יש לה ענבים בגודל של 'פול הלבן', השלב שבו הענבים התחילו לגדול קצת. במקרה זה הענבים אסורים באכילה ובהנאה, ויש לעקור את הגפן והזרעים.

ו. במקרה הנ"ל אם הירקות או התבואה וכן הגפן צמחו יחד ולו לזמן קצר - יש לשרוף את הגפן והצמחים, שנאמר (דברים כב, ט): 'לֹא תִזְרַע כְּרֶמֶךְ כְּלֵאִים פֶּן תִּקְדָּשׁ הַמְּלֵאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֶת הַכֶּרֶם - וּלְמַדּוּ חֵז'ל: 'תקדש' - 'תוקד אש'. אין ליהנות מן השרפה.

1.92. השטח שנאסר: בתוך הכרם - 7.2 מ' (ט"ז אמות) לכל צד מן הגפן הסמוכה לירק; מחוץ לכרם - 0.48 מ' (ד' אמות); בגפן יחידית - 0.48 מ' (ו' טפחים).

ח. גם אם זרעו או שתלו ירקות או תבואה במרחק המתחייב עפ"י הדין, אך הגפן מודלית מעליהם - התבואה, הירקות והגפן נאסרים כפי שביארנו לעיל.

ט. אם הירקות או התבואה גדלו מאליהם ובעל הבית לא היה מודע לכך - אין הם נאסרים ואינם אוסרים את הגפן. אולם ברגע שהדבר נודע לו, יש לעקור אותם.

י. אם הוא היה מודע לכך שגדלו מאליהם, ולא ידע שהדבר אסור - יעשה שאלת חכם.

יא. אם התבואה או הירקות גדלו בהיתר ולאחר מכן נוצרה בעיית כלאי הכרם: למשל אם הייתה מחיצה או קיר בין הגפן לירקות, ולאחר מכן הוסרו המחיצה או הקיר; או שהירקות צמחו והוא לא היה מודע לכך שיש לידם גפן ונודע הדבר - הירקות או התבואה והגפן נאסרים לאחר שגדלו קצת ($1/200$, מעת הידיעה), ובלבד שיש בגפן ענבים בגודל של פול.

יב. כשהגפן והצמחים הם בבעלות נפרדות, האיסור הוא רק על מי שביצע את האיסור, דהיינו זרע את הצמחים או הדלה את הגפן על גבי צמחי המאכל.

יג. דין עציצים בכרם

א. אסור לזרוע תבואה וירקות בעציץ שיש בתחתיתו נקב (להלן עציץ נקוב) כשזה מונח ליד גפן, שכן נחשב כאילו זרע ליד הגפן ממש. אם עשה כן - הירקות, התבואה והגפן נאסרים,

ב. עציץ נקוב שיש בו תבואה או ירקות, אסור **להניחו** סמוך לגפן. אם הניחו את העציץ סמוך לגפן, ונשתתה שם בארץ כדי להוסיף 1/200 הרי זה קדש ונאסרו.

ג. אסור להעביר עציץ נקוב ובו ירקות או תבואה ליד גפן. אם עשה כן, אין הירקות, התבואה או הגפן נאסרים.

ד. אסור לזרוע יקות או תבואה בתוך עציץ שאין בתחתיתו נקב (אינו נקוב ומנותק מן האדמה) בסמוך לגפן. אם עשה כן, הגפנים מותרים; לגבי התבואה והירקות - אם העציץ סמוך לגפן יחידית - הם מותרים, ואם העציץ סמוך לכרם - התבואה והירקות אסורים.